

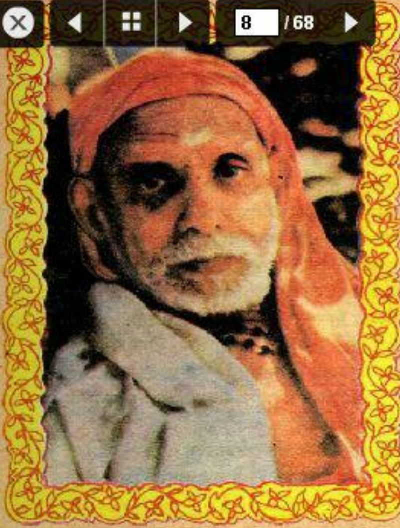

चांदोबा

ऑगस्ट १९९३

विशेष समाचार

श्री कांची कामकोटि पीठाधिपति

श्री कांची कामकोटि पीठाधिपति श्री चंद्रशेखर सरस्वती महास्वामी यांचा जन्मशताब्दि उत्सव मे १९९३ मध्ये सुरु झाला. हा उत्सव वर्ष भर साजरा करण्याचा निश्चय भक्त- मंडळींनी केला आहे. श्री चंद्रशेखर सरस्वती यांच्या इतका दीर्घ काल पीठाधिपति-पद भूषविल्याचे ऐकिवात नाही.

आजचे हे परमाचार्य ८६ वर्षांपूर्वी आदिशंकराचार्यांचे वारस म्हणून व कांची येथील मठाचे ६८ वे शंकराचार्य म्हणून नियुक्त झाले. यांची ही नियुक्ति मोठ्या विचित्र परिस्थितीत झाली. ६६ वे आचार्य श्री चंद्रशेखर सरस्वती यांनी सन १९०६ मध्ये बारा वर्षाचा बालक स्वामीनाथन याला पाहिले, त्याच्या डोळ्यातील दिव्य शक्ति पाहून स्वामीजी आकर्षित झाले. या मुलात जगद्गुरू होण्याची लक्षणे त्यांना दिसली. आपल्या बरोबर राहणाऱ्या अन्य पंडितांना स्वामीजी म्हणाले-"माझ्या पश्चात् हाच बालक कांची मठाचा पीठाधिपति होणार!"

दुसऱ्याच वर्षी ६६ वे आचार्य कांची जवळील 'कलवै' नावाच्या गावी दिवंगत झाले. त्या वेळी स्वामीनाथन दिंडिवनम नावाच्या एका छोट्या शहरात एका ख्रिश्चन मिशनरी शाळेत शिकत होता. स्वामीनाथनच्या मोठ्या आईचा मुलगा प्रथम पासूनच पीठाधिपतीसह रहात असे, म्हणून ६६ व्या आचार्यांच्या मृत्यूनंतर त्याची ६७ वा आचार्य म्हणून नियुक्ति झाली. स्वामीनाथनच्या मोठ्या आईने आपल्या एकुलत्या एक मुलाला मठाला समर्पित करण्याचा निर्णय घेतला. या विधवा आईला भेटण्यासाठी आणि तिला सांत्वना देण्यासाठी स्वामीनाथन सुद्धा आईसह कांचीला आला.

आई नि मुलगा जेव्हा कांचीला पोचले तेव्हा कांची पीठाचा एक संन्यासी स्वामीनाथनला 'कलवै' येथे घेऊन गेला. आजच्या पीठाधिपतीची प्रकृति फार बिघडली आहे हे रस्त्यातच त्याला समजले. अशा स्थितीत स्वामीनाथनने ६८ वे शंकराचार्य बनावे असा संन्याशाने त्याला आग्रह केला. याचाच अर्थ असा की त्याने पदवी धारण करून सर्व जबाबदाऱ्या स्वीकाराव्यात. सर्व कौटुंबिक बंधने झुगारून मुक्त व्हावे.

परमाचार्यांना जेव्हा या प्रसंगाची आठवण करून देण्यात आली, तेव्हा ते म्हणाले-"मी कधी कल्पना करू शकलो नव्हतो, अशा त्या घटनेचं मला मोठं आश्चर्य वाटतं! बैलगाडीत बसून राम-स्मरण करीत मी माझा बाकीचा प्रवास पूर्ण केला."

ही जबाबदारी स्वीकारण्याची अनुमति वडिलांनी स्वामीनाथनला तारेने दिली. १३ फेब्रुवारी १९०७ रोजी स्वामीनाथन कांची कामकोटि पीठाचे ६८ वे शंकराचार्य म्हणून नियुक्त झाले आणि त्यांनी ६६ व्या आचार्यांचे नाव धारण केले. चंद्रशेखर सरस्वती तरूण आहेत. भावी काळात त्यांना खूप मोठ-मोठी कर्तव्ये पार पाडायची आहेत. हे सर्व काही करण्यासाठी विद्या व निष्ठा यांची अत्यंत आवश्यकता आहे. म्हणून ते एकान्तात विद्याध्ययन करीत, तपस्या करून आपल्याला अधिक योग्य बनविण्याचा प्रयत्न करीत. लोक-कल्याणाच्या तीव्र आकांक्षेने ते निरंतर रात्रंदिवस आध्यात्मिक साधनेत मग्न रहात.

सन १९०९ पासून एक्वीस वर्षे त्यांनी श्री आदिशंकरांप्रमाणे संपूर्ण भारताची दिग्विजय यात्रा केली. कित्ती ही अंतर असलं तरी ते पायीच चालत. निरुपाय झाला तर कधी ते पालखीत बसत.

परमाचार्य महापंडित आहेत. त्यांनी ग्रीक, लॅटिन व फ्रेंच भाषांचे अध्ययन केले. ग्रीक राजमाता म्हणाल्या-"त्यांचे स्वरूप निर्मल आध्यात्मिक आहे." राजकुमारी म्हणाली-"त्यांचं दर्शन म्हणजे पूर्णत्वाचं दर्शन आहे!" अशा रीतीने त्यांनी आपली आध्यात्मिक अनुभूति व्यक्त केली. त्यांचे वर्णन करताना एक अमेरिकन राजदूत म्हणाला-'ते संन्याशांचे राजे आहेत.'

सन १९२७ मध्ये महात्मा गांधी व परमाचार्यांची भेट झाली. ते एकमेकांशी बोलत असताना राजाजींनी येऊन गांधींना आठवण करून दिली-"भोजनाची वेळ झालीय." गांधीजी म्हणाले-"आचार्यांशी संभाषण हेच आजचं माझं संध्याकाळच भोजन!"

जो साधारणपणे ८४ वर्षे जगतो, त्याने एक हजार पूर्णिमा पाहिलेल्या असतात. म्हणून यावेळी 'सहस्त्र-चंद्र' उत्सव साजरा केला जातो. पण कांची परमाचार्य तर शंभर वर्षे जगले आहेत. म्हणून त्यांच्या भक्तांनी 'शताब्दी-महोत्सव' थाटात साजरा करण्याचा निश्चय केला आहे.

काही वर्षांपूर्वी परमाचार्यांनी एक लेख लिहिला-"मला जीवनाने काय शिकवले?" या लेखात ते म्हणतात- "दुसऱ्याकरिता जगण्यासाठीच परमेश्वराने काही माणसांना जन्म दिलेला असतो. हेच मला जीवनाने शिकवले आहे."

परमाचार्यांचे उपदेश

निरनिराळ्या धर्मांचे सिद्धांत व आचार-व्यवहार यांत फरक असणे स्वाभाविक आहे. पण हा काही कोणाचा दोष नाही. सर्व धर्मांचे आचार-व्यवहार एकाच प्रकारचे असण्याची आवश्यकता नाही. पण सर्व धर्मांत मैत्री असणे आवश्यक आहे. एकता ही गोष्ट सर्वाधिक महत्त्वाची होय.

आजकाल जगात शिस्त राहिलेली नाही, कुठलं ही काम व्यवस्थितपणे चाललेलं दिसत नाही. ध्येयहीन अवस्थेत सगळी कामं चालू आहेत. अशा स्थितीत जगातील चढाव-उतार पाहून जगणं फार कठिण काम होऊन बसलंय. म्हणून आपण शिस्त पालन करणे आवश्यक आहे. स्वतःला शिस्तीत राहण्याची सवय लावणे, सर्वत्र शिस्त-पालन करणे हा सर्वात उत्तम सद्‌गुण सिद्ध होणार आहे. आपल्यामुळे दुसऱ्या कोणाला त्रास होणार नाही अशी दक्षता घेतली पाहिजे. आपली कर्तव्ये आपण जबाबदारीने पार पाडली तर शिस्तबद्ध जीवन जगता येईल. शिस्तीमुळे चांगलं काम करायला आपल्याला प्रोत्साहन मिळेल, आपलं मन निर्मल नि संतुष्ट होईल.

सासू नि सून

श्रीपुर नावच्या गावी एक शेतकरी रहात असे. त्याचं नाव भूषण. त्याची बायको कामाक्षी मोठी कजाग बाई होती. तोंडाला येईल ते बडबडत असे.

भूषण आणि कामाक्षी दंपतीला तीन मुली नि एकच एक मुलगा होता. दोन मोठ्या मुली नि मुलगा आई जे म्हणेल त्याला मान तुकवीत. आई विरुद्ध काही बोलण्याचे धाडस ते करीत नसत. म्हणून या तिघांच्या बाजूने कामाक्षी निश्चिन्त असे. तिसरी मुलगी चंदना आपल्या वडिलांसारखी होती. ती कोणाशी फार बोलत नसे.

दुसऱ्यांशी कसे वागावे, मोठ्यां बद्दल आदर कसा दाखवावा, लहानांशी कसे प्रेमाने वागावे, आपल्या बरोबरीच्यांशी कशी मित्रता राखावी, वगैरे विषयांवर आई-वडील तिला आपापल्या परीने समजावीत.

चंदना उपवर झाली तेव्हा कामाक्षीने नवऱ्याची परवानगी न घेताच केशव नावाच्या एका तरुणाशी तिचे लग्न लावून देण्याचा निश्चय केला.

एक दा चंदनाची एक मैत्रीण विमला तिला भेटायला कामाक्षीच्या घरीं आली. एक वर्षापूर्वी विमलाचे लग्न झाले होते. दोघी मैत्रिणी गप्पा-गोष्टी करीत बसल्या होत्या. एवढ्यात मधेच कामाक्षीने येऊन विमलाला विचारले-"विमला, कसं काय हल्ली चाललंय तुझं?"

विमलाची सासू बारीक-सारीक गोष्टीत नाराज होत असे. सुनेनं केलेलं कुठलं ही काम तिला आवडत नसे. विमला यामुळे फार कष्टी होई.

रेवती रणनवरे

एकदा तिने आपल्या नवऱ्याकडे सासूबद्दल तक्रार केली. तिला कसा त्रास होतो हे सविस्तार तिने नवऱ्याला सांगितलं. सगळं ऐकून नवरा फक्त एवढंच म्हणाला-"आई म्हणेल तसं करीत जा!"

हे. ऐकून कामाक्षी विमलाला म्हणाली-"सुनेने सासूशी जरा कठोरपणेच वागले पाहिजे."

मौत्रिणीशी आणखी काही गप्पा-गोष्टी करून विमला आपल्या घरी निघून गेली. तेव्हा कामाक्षीने चंदनाला उपदेश केला—"तुझी मैत्रीण काय म्हणत होती, नीट ऐकलंस ना? उद्या लग्न करून सासरी गेलीस, तर सासूच्या प्रत्येक गोष्टीला मान तुकवू नकोस. तिच्या प्रत्येक म्हणण्याला हो म्हणत गेलीस तर तू संपलीच. सासूला आपल्या कह्यात ठेवलंस, तर तुझी धडगत!" आईचा सगळा उपदेश चंदनाला चांगला पटला.

केशवशी चंदनाचं लग्न थाटामाटात पार पडलं. चंदनाची सासू पार्वती मोठ्या शांत स्वभावाची होती. सर्वांशी ती प्रेमाने वागे. पण कुणी काही चूक केली तर मात्र ती तिला सहन होत नसे.

चंदना ज्या दिवशी सासरी आली. त्या दिवशी पार्वती स्वयंपाक-घरात काम करीत होती. तिथूनच सुनेला बोलावून तिने सांगितलं "अंधार पडू लागलाय, दिवा लाव."

तरी पण चंदनाने दिवा लावला नाही. थोड्या वेळाने सासू स्वयंपाक-घरातून बाहेर आली. तिनेच दिवा लावला नि सुनेला विचारलं-"सुनबाई, मी दिवा लावायला सांगितलं. तू दिवा नाही लावलास. ऐकू का नाही आलं तुला?"

यावर चंदनानं उत्तर दिलं-"माहेरी आई मला काही काम नाही करू देत!"

पार्वतीने समजावलं—"अग ते माहेर आहे. तिथं तुला लहान मुलगी समजलं जातं. माहेरी काही काम न केलं तरी चालतं. हे सासर आहे, इथं तुला घर संभाळायचंय. काम केलंच पाहिजे."

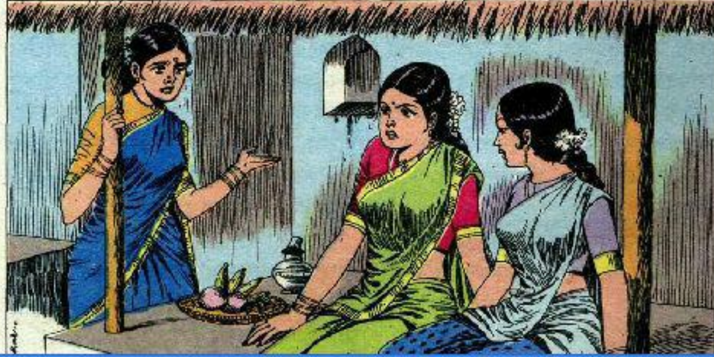
हे सगळं ऐकून चंदनाला वाटलं—"सासू पहिल्या पासूनच सगळी कामं माझ्याकडून करून घ्यायचा घाट घालते आहे."

इथूनच सासू-सुनेचं प्रच्छन्न युद्ध सुरू झालं. सासूने काही ही सांगितलं तर चंदना नेमके त्याच्या विरुद्ध करी. होय म्हणजे नाही, नि नाही म्हणजे होय! सुनेच्या अशा वागण्यावर सासू नाराज होई.

केशवच्या लक्षात आलं की आई नि सुनेचं काही पटत नाहीये दोघी एकमेकींवर असंतुष्ट आहेत. त्याला हे ही समजलं की चूक आपल्या बायकोची आहे. चंदनाला तो काही बोलला की ती रागावत असे. अशा रीतीने नवरा-बायकोची भांडणं सुरू झाली.

अशातच विमला एकदा आपल्या मैत्रिणीला भेटायला आली. सासरी चंदनाचं कसं काय चाललंय हे तिला पहायचं होतं.

चंदनाने काही न लपवता साऱ्या गोष्टी

अमळ विचार करीत चंदना म्हणाली-"तुझं म्हणणं बरोबर आहे! तुला आठवतंय माझ्या लग्नापूर्वी तू एकदा माझ्याकडे आली होतीस. तेव्हा तू म्हणत होतीस–'सासू जे म्हणेल ते मी करते. तरी पण सासूचं शेपूट आपलं नेहमी वाकडंच! नित्या माझ्या कामावर टीका करीत असते' तुझं सगळं बोलणं ऐकून आईने मला सल्ला दिला होता. सासूची प्रत्येक गोष्ट ऐकून मान तुकवू नकोस, तिला आपल्या ताब्यात ठेव. आईच्या उपदेशानुसार मी सर्व काही करीत आहे.

यावर आणखी आश्चर्य प्रकट करीत विमला म्हणाली–"माझ्या नि तुझ्या सासूत कुठेच समानता दिसत नाही. तू आता सासरी आली आहेस. माहेरच्या गोष्टी विसरून जा. तुझ्या आईने तुला जो बदसल्ला दिला, तो विसरून जा. जाणून-बुजून आपल्या कुटुंबाला आगीत ढकलू नकोस. इतकी सुरेख सासू नि नवरा मिळाल्याबद्दल आपल्याला धन्य मान. आईचा उपदेश लक्षात ठेवून व्यर्थ आपलं जीवन दुःखमय बनवू नकोस." नंतर तिने चंदनाला सासरी कसं वागावं नि आपल्या घराला स्वर्ग कसं बनवावं हे ही समजाऊन सांगितलं.

चंदनाने विमलाचे म्हणणे नीट ध्यानपूर्वक ऐकून घेतले नि म्हणाली–"ठीक आहे, काही दिवस तुझ्या सल्ल्यानुसार करून पाहते. काय परिणाम होतोय पाहू या." आणि विमला आपल्या घरी निघून गेली.

दुसऱ्या दिवशी चंदना भल्या पहाटे उठली, स्नान करून तिने स्वयंपाक-घरात प्रवेश केला. सकाळी उठून कधी स्नान न करणारी सून आज आंघोळ करून स्वयंपाक घरात आलेली पाहून पार्वती खूष झाली.

तिसऱ्या दिवशी सकाळी आंगण स्वच्छ करून पार्वती सडा घालायला लागली तेव्हा चंदना सासूपाशी येऊन म्हणाली–"सासूबाई, तुम्ही राहूं द्या. मी सडा घालून रांगोळी काढते." चंदनाने सडा घातला नि छान रांगोळी काढली.

सुनेत एवढा बदल झालेला पाहून खूष होऊन सासू ज्याच्या त्याच्याकडे सुनेचे गुणगान करू लागली–"पाहिलंत, माझ्या सुनेने किती छान रांगोळी काढली आहे!"

सासूच्या या वागणुकीमुळे चंदनाच्या मनात सासूबद्दलचा आदरभाव दुणावला. तिच्या दृष्टीने सासू एक आदर्श सासू नि उत्तम स्त्री बनली.

काही दिवसांनी चंदना गर्भवती झाली. सासूच्या आनंदाला पारावार राहिला नाही. सुनेला ती पूर्ण विश्रांति देऊ लागली. स्वतः स्वयंपाक करून सुनेपुढे वाढलेलं ताट येऊं लागलं. चंदना एक दिवस हसत हसत म्हणाली–"सासूबाई, माझ्याच्याने भोजन घेणं जमलं नाही, तर उद्या तुम्ही स्वहस्ते माझ्या तोंडात ही घास घालाल असं वाटतंय!"

मंदस्मित करीत पार्वती म्हणाली–"होय चंदना, तुझ्यासारखी सून मिळाली तर तिच्या तोंडात घास देण्यात काही कमीपणा का आहे?"

विमलाला सांगितल्या. ती म्हणाली-"माझ्या सासूमुळे हल्ली आम्हा नवरा-बायकोत सुद्धा भांडणं व्हायला लागली आहेत!"

विमलाला आपल्या मैत्रिणीच्या या वागण्याचं मोठं आश्चर्य वाटलं. आपलं आश्चर्य प्रकट करीत ती म्हणाली–"चंदना, तू मोठी अडाणी नि भोळी-भाबडी आहेस. तू जे काही सांगत आहेस, त्याचा सारांश मला तरी एवढाच दिसतोय की तुझी सासू फार चांगली बाई आहे. अशी सासू तुला मोठ्या भाग्याने मिळालेली आहे. तूच तिच्याशी कठोरपणे वागत आहेस!"

हिंसक प्रवृत्ति

विघृतिपुरिचा राजा विकटसेन स्वतः हिंसात्मक स्वभावाचा होता. युद्ध करणं, बंदी म्हणून पकडलेल्या लोकांना मारून टाकणं, देवाला बळीच्या नावावर असंख्य मूक जिवांची हत्या करणं त्याला स्वभावतः फार आवडे.

मंत्री धर्मकीर्तीचा हितोपदेश राजा एका कानाने ऐकून दुसऱ्या कानाने सोडून देई. 'यथा राजा तथा प्रजा' या न्यायानुसार राज्यात हिंसेची प्रवृत्ति वाढत चालली होती.

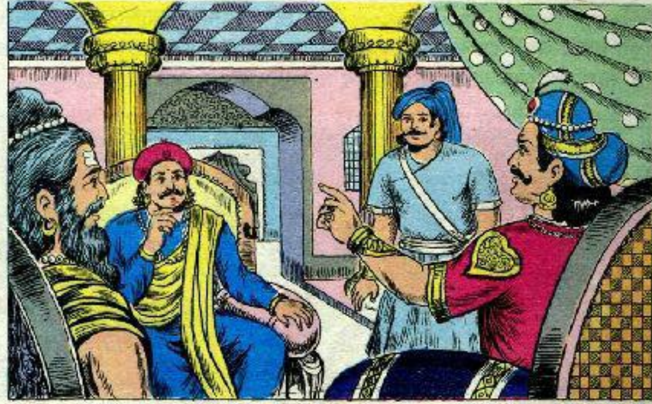
अशात सत्यानंद नावाचा एक साधु मंत्र्याच्या निमंत्रणावरून राजाला भेटायला आला. त्याने राजाला पुराण, उपनिषदे, श्रुति आणि स्मृति ग्रंथातील अनेक कथा ऐकवल्या आणि अहिंसा ही कशी श्रेष्ठ प्रवृत्ति आहे हे समजावलं. हिंसेचा का त्याग करावा हे सत्यानंदाने मोठ्या रोचक पद्धतीने राजाला सांगितले.

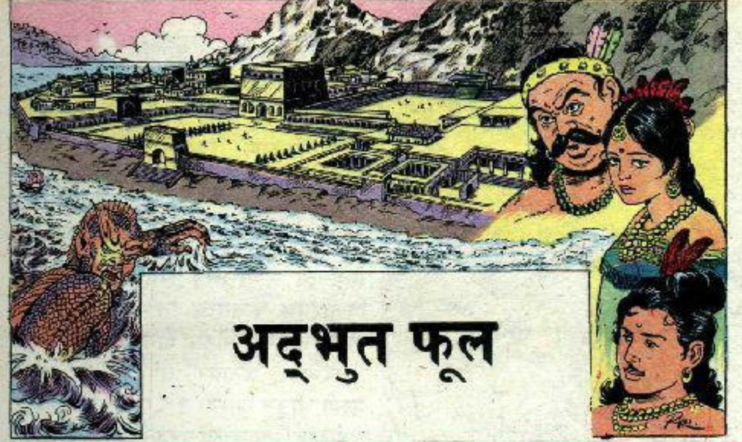
राजा विकटसेन हात जोडून साधूला म्हणाला-"स्वामी, आपण माझे गुरु. मी आपल्याला काय गुरु-दक्षिणा द्यावी ते सांगा."

मंदस्मित करीत साधु म्हणाला-"राजा, तुझ्या राज्यात हिंसेचे तांडव चालू आहे. तू आणि तुझी प्रजा यांनी अहिंसा-व्रताचे पालन करावे. हीच माझी गुरु-दक्षिणा!"

"जरूर!" म्हणून विकटसेनने आपल्या सेनापतीला बोलवलं नि आज्ञा दिली-"सेनापति, आजपासून आपल्या राज्यात सर्वांनी अहिंसा-व्रताचं पालन करायचंय! माझ्या आज्ञेची ताबडतोब अंमलबजावणी व्हावी. दवंडी पिटवून सर्व नागरिकांना सावध करा, जर कोणी अहिंसेचे पालन केले नाही तर मागचा-पुढचा विचार न करता त्याला ठार मारून टाका. हीच माझी आज्ञा आहे."

मंत्री धर्मकीर्ति आणि साधु सत्यानंद यांनी राजाची ही आज्ञा ऐकली आणि डोक्याला हात टेकले.

अद्भुत फूल

३

(राजगुरू गौरीनाथने राजा प्रतापवर्मा आणि राजकुमारी प्रियंवदाला शताब्दि फुलाच्या शापाबद्दलची सविस्तर हकिकत सांगितली. सेनापती गम्भीरवर्माने येऊन राजाला बातमी दिली की, माणिक्यपुरीच्या दक्षिण प्रान्तातील समुद्रतटावरील गाव आणि तेथील घरे अचानकपणे धराशायी झाली आहेत. अन् भयभीत झालेली प्रजा वाट फुटेल तिकडे धावत सुटली आहे—यानंतर)

समुद्रतटीची घरे अचानकपणे का कोसळली याबद्दल कोणीच काही बोलू शकेना. त्या दिवशीची रात्र तर अगदी शान्त होती. कुठे पाऊस पडला नव्हता कि कुठे समुद्रात वादळही झाले नव्हते! सकाळी उठून पहातात, तर घरे आपली जमीनदोस्त झालेली! प्रत्येक जण आपापल्या परीने विचार करत होता की असे का झाले? पण कोणीच कोठल्या निर्णयावर मात्र येत नव्हते! बास, प्रत्येकाला आपल्याच जगण्याची काळजी पडली होती. कशाही प्रकारे जीव वाचवून तेथून पळून जाणे एवढेच त्यांच्या हातात उरले होते. त्यांची अशी धारणा होती की अजून थोडा वेळ जरी इथे थांबलो, तर आपल्या जिवावर बेतेल! भयभीत

जनता अशा तऱ्हेने लक्ष्यहीन होऊन वेडी-वाकडी पळत सुटली होती!

पळून गेलेली काही भयभीत माणसे राजधानीत पोचली. नगरद्वारावर तैनात असलेल्या सैनिकांनी ही वार्ता सेनापतीला सांगितली. सेनापतीच्या आज्ञेवरून सैनिक त्या लोकांना खास बनवलेल्या शिबिरात घेऊन गेले. काही शरणार्थींनी मन्दिराच्या प्रांगणात आश्रय घेतला, तर काहींनी कालच्या रात्री वसंतोत्सव साजरा झालेल्या मैदानात. शरणार्थींनी अशा प्रकारे आपली रात्र घालवली.

राजकुमारी प्रियंवदा आपल्या सख्यांसह या व्यवस्था कार्यात सामिल झाली. राजवाड्याचा कोणता भाग स्त्रिया व मुलांच्या उपयोगी पडेल याची तिने पहाणी केली. काही निर्णय घेऊन तिने अशी ठिकाणे रिकामी करवली अन् शरणार्थींनी बिनधास्त तेथे मुक्काम केला. हे काम होता होता अर्धी रात्र निघून गेली.

सकाळ झाल्याबरोबर राजा प्रतापवर्मा सेनापती गंभीरसिंह सह शरणार्थींची विचारपूस करायला निघाला. राजाला पहाताच प्रजेने मोठ्या दीनपणे सांगितले, "घर-दार, जनावरं, संपत्ती वगैरे सर्व काही सोडून आम्ही इथे येऊन पोचलोत महाराज! आम्हाला परत तिथं जायलाही भिती वाटतेय. अन् परत गेलो तरी आमची खात्री आहे की सगळंयाचा नाशच झालेला असणार! कोणत्या क्षणी, कुणावर कसं संकट कोसळेल सांगवत नाही."

"तुम्हा लोकांच्या संरक्षणाचा भार माझ्यावर आहे. तुमचे प्राण किंवा संपत्तीचं कोणतंच नुकसान होणार नाही. तुम्ही सर्वांनी निश्चिन्त असा." असे म्हणत राजाने प्रेमाने त्यांचे सांत्वन केले, आणि सेनापतीकडे पाहिले.

"कालच काही लोकांना दक्षिण प्रान्ताकडे पाठवलंय महाराज!"

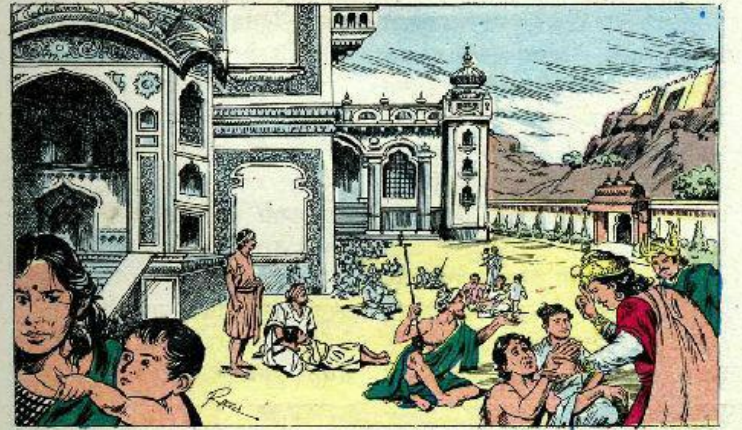
"छान, फारच छान!" राजा संतोषाने म्हणाला.

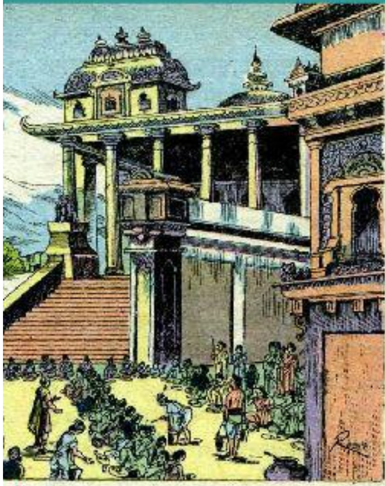
"एक शुभसमाचार आहे महाराज! ज्या स्त्रिया अन् मुलं शरणार्थी बनून आलीयत, त्यांच्या रहाण्याची व्यवस्था स्वतः राजकुमारीने राजवाड्याच्या पश्चिम भागात केलेली आहे. राजकुमारीच्या दासींनी मला सांगितलं की या व्यवस्थेत त्यांनी काल मध्यरात्रीपर्यन्त अविश्रान्त काम केलंय."

"हाँ, गरीबांसाठी झटायची प्रवृत्ति प्रियंवदेत लहानपणापासूनच आहे. ठीक आहे, तिथं ही जाऊन कशी व्यवस्था आहे ते पाहू या." राजा म्हणाला.

"जशी आज्ञा," म्हणत सेनापती राजाच्या मागे मागे चालू लागला.

राजा व सेनापती राजप्रासादाच्या पश्चिम भागात पोचले, तेंव्हा त्यांना दिसले की, तेथे स्त्रिया, पुरुष रांगेने बसले होते. त्यांच्यासमोर पत्रावळी मांडलेल्या होत्या. थोड्याच वेळात राजकन्येच्या दासी भोजन पदार्थांची भांडी आणून पदार्थ वाढू लागल्या. सर्वांना जेवताना पाहून राजाला संतोष वाटला. तो म्हणाला, "प्रियंवदा, तुझा उदार स्वभाव प्रशंसनीय आहे. पीडितांची सेवा करण्यानेच मानवजन्म सार्थ होतो. हे सत्य जाणून तू जी सेवा करते आहेस याबद्दल तुझी तारीफ करावी तेवढी थोडीच! तुझ्याबद्दल मला मोठा अभिमान वाटतोय. हे गरीब लोक सदा तुझं गुणगान करत रहातील. जोपर्यन्त ते इथे आहेत,

तोपर्यन्त त्यांच्या सुखसोयींचा सारा भार मी तुझ्यावर सोपवत आहे."

होकारात्मक डोके हलवत राजकुमारी हसत बोलली. "बाबा, तुम्ही इथल्या व्यवस्थेबद्दल निश्चिन्त रहा. त्यांना काही कमी पडणार नाही, याची जबाबदारी माझी! तुम्ही आता अन्यत्र असणाऱ्या शरणार्थींचाच फक्त विचार करा." ती हे सारे मोठ्या विनयानेच बोलली.

राजा व सेनापती तेथून निघून जेंव्हा राजप्रासादाजवळ पोचत होते, तेंव्हाच चार सैनिक त्यांच्या जवळ येऊन पोचले. त्यांना पाहून असे दिसत होते की, ते कशामुळे तरी खूपच घाबरलेले आहेत.

त्यांना पाहून सेनापतीने विचारले, "अरे, काय झालं? घाबरे का झाला आहात इतके?"

"प्रभु, काल दक्षिणी भागात गेलेले आपले सैनिक नाहीसे झालेत! त्यांचा काही पत्ताच लागत नाहीये!" सैनिक बोलले.

सेनापतीने एकदम रागावून विचारले, "झालं काय त्यांचं?"

"ते कुठं आहेत, हे सांगायला कुणी शिल्लक असेल तर ना! आज सकाळी आपले सैनिक तिथे पोचले, तेंव्हा त्यांना आढळलं की तिथे कोणीच नाही! सर्वत्र केवळ भयाण शान्तता! अन् याशिवाय आणखीही काही गावं बरबाद झालेली आहेत!" घाबरलेल्या सैनिकांनी आणखी बातमी दिली.

सेनापतीने विचारले, "आज सकाळी गेलेले सैनिक तरी परतलेत की नाही?"

"तीन सैनिक येऊन पूर्ण विवरण देऊन गेलेत. त्यांच्या बरोबर आपला दलाधिपती वीरसिंहही गेलेला आहे." सैनिक अुत्तरले.

सेनापतीने आज्ञा दिली की, वीरसिंहने परत आल्याबरोबर त्याला भेटावे.

"जशी आज्ञा." असे म्हणून सैनिक तेथून निघून गेले.

"इथे असणाऱ्या लोकांना आणखी घरं कोसळल्याची बातमी कळली तर ते फारच घाबरून जातील अन् हाहाःकार माजेल; म्हणून ही बातमी आपल्यापुरतीच ठेवावी. समुद्र तटावर गेलेला आपला दलपती परत आल्यावर कदाचित आपल्याला अधिक सैन्य तिकडे पाठवावे लागेल. म्हणून सैन्य अगदी तयार ठेवा. जरूर पडल्यावर लगेच कूच करायला सोपं पडेल." राजा म्हणाला.

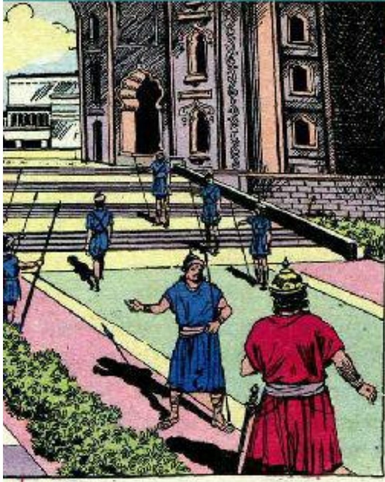
"असंच करू या महाराज! दलपती आल्याबरोबर मी आपणाला येअून भेटेन." असे म्हणून सेनापती तेथून निघून गेला.

सैनिकांबरोबर समुद्रतटावर गेलेला दलपती त्या दिवशी संध्याकाळी घाबराघुबरा परत आला अन् सेनापतीला भेटला.

"काय झालं? तुझा चेहरा इतका पाढंरा का पडलाय? तिथे खरं काय घडलं ते पाहूनच असा परत आलायस का?" सेनापतीने विचारले.

"सगळंच काही भारी विचित्र आहे प्रभु! आपले काल संध्याकाळी गेलेले सैनिक समुद्रतटावर पोचले होते यात संशयच नाही. कारण त्यांच्या पाअूलखुणा अगदी स्वच्छ दिसताहेत! पण ते तिथे पोचल्यानन्तर काय घडलं हेच कळत नाहीय! कारण ते सांगायला, नावालाही एक माणूस इथे हजर नाहीय."

दलपतीने सांगितले.

सेनापतीने विचारले, "मग आता काय करावंसं वाटतंय तुला?" समुद्रतटावर आपले जे लोक आहेत, त्यांना एकाच जागी एकत्र ठेवण्यापेक्षा त्यांना तीन संघात विभाजित केलंय, पहिला संघ समुद्रतटावर राहील, दुसरा त्यांच्यापासून जरा दूर अन् तिसरा त्याहीपेक्षा आणखी जरा दूर राहील. तीनही संघात आपसात वार्ता पोचवल्या जातील अन् त्यांनी अगदी सावध रहावं अशी सूचना त्यांना देऊनच आलोय मी. आपण परवानगी दिलीत तर सकाळीच एकदा मी जाऊन येईन तिथे!" दलपती उद्गारला.

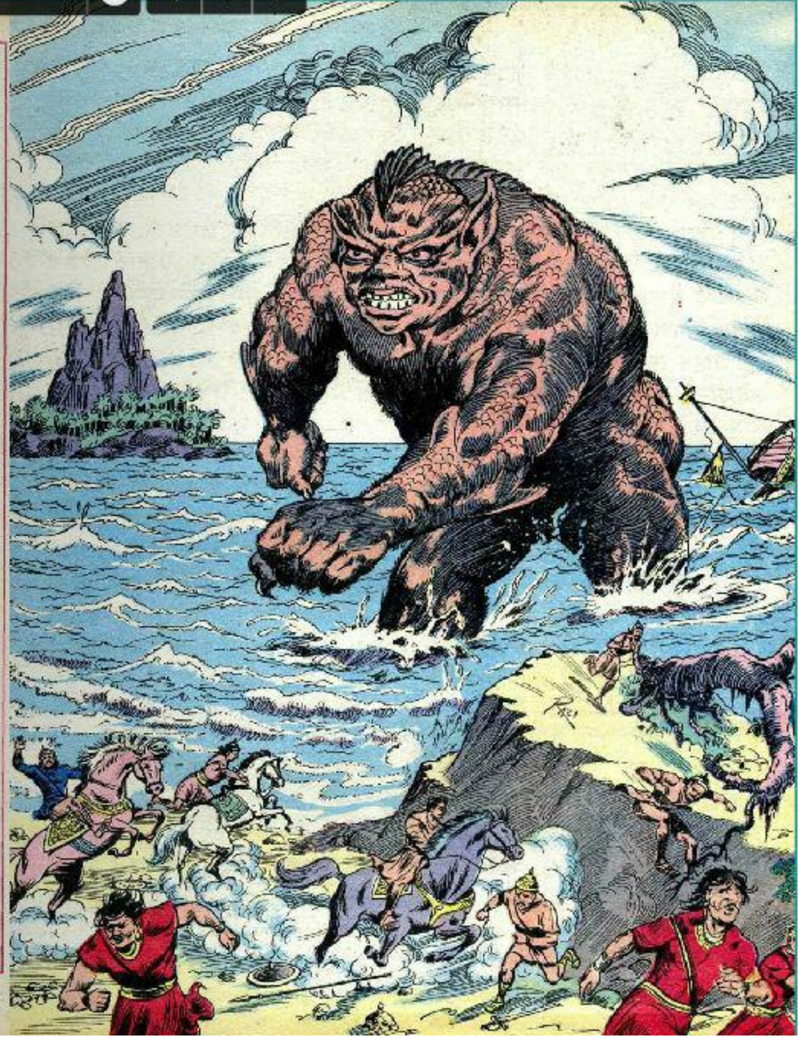
सेनापती आनन्दाने म्हणाला, "शाबास, असंच कर." नंतर तो राजभवनात गेला अन् त्याने राजाला संपूर्ण अहवाल ऐकवला. तेथून तो शरणार्थींच्या शिबिरात गेला. तेथे असलेल्या कोणालाही खाणेपिणे व विश्रान्ती याबाबत काहीच त्रास झाला नव्हता. त्याने जेंव्हा पाहिले की केवळ सैनिकच नव्हेत, तर सामान्य नागरिकही तन, मन, धनाने त्यांची सेवा करत आहेत, तेंव्हा त्याला फार बरे वाटले.

दुसऱ्या दिवशी सकाळीच दलपती वीरसिंह सेनापतीच्या घरी आला. त्याला पहाताच सेनापतीने उत्सुकतेने विचारले. "हं बोल, कशी आहे तिथली परिस्थिती?"

"प्रभु, फारच भयंकर आहे तिथली परिस्थिती! मी जेंव्हा निघून येत होतो, तेंव्हा सैनिकांनी येऊन सांगितले. त्याचं असं म्हणणं आहे की ते भूत पुन्हा आलं आहे." दलपतीने सांगितले.

मोठया आश्चर्याने सेनापती उद्गारला, "भूत?"

"होय, बरोबर मध्यरात्री समुद्राच्या पाण्यातून पर्वतकाय भूत बाहेर येताना सैनिकांनी स्वतःच्या डोळ्यांनी पाहयलंय. ते जमिनीवरून चालतंय की आकाशातून उडतंय हे कुणाला कळलंच नाही. पण

हाँ, ते जेंव्हा इकडे तिकडे पहातं, डोकं हळवत हळूहळू चालू लागतं तेंव्हा त्याच्या पायाखालची घरं, घरातले जीव, झाडं वगैरे सर्व तुडवलं जातं अन् जमिनीत आत दाबलं जातं. त्यांचं काही चिन्ह ही मागे अुरत नाही. अगदी बिलकुल आवाज न करता, डोकं तेवढं हलवत ते अुत्तर दिशेकडे निघून गेलंय. समुद्रतटावरचे आपले सैनिक त्याच्या पायांखाली तुडवले गेले आहेत. त्यांच्यापासून काही अंतरावर असणाऱ्या सैनिकांनी भुताची मागची बाजू तेवढी पाहृयलीय; त्याचं तोंड नाही दिसलं त्यांना. ते भयभीत होअून पळतच सुटले. मग तोंड बघायची कसली शुद्ध!" दलपति घाबरत बोलला.

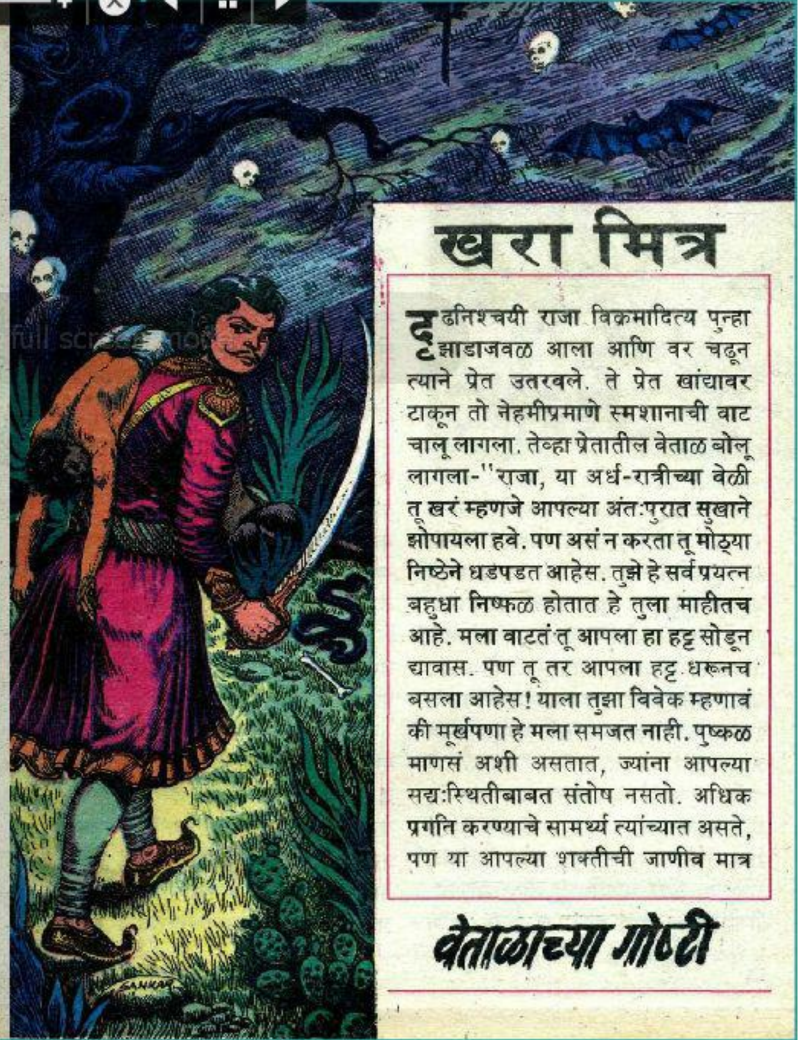
"हे काय प्रकारचं भूत असेल?" ते तर अुत्तरेकडे निघून गेलं." सेनापती मनातल्या मनात बडबडत होता.

"होय, सेनापती! आपल्या सैनिकांनी त्याच्याशी सामना केला असता तर तेही त्याच्या पायांखाली चिरडून जमिनीत गाडले गेले असते. घाबरून परत पळून आल्यामुळेच त्यांच्याकडून आपल्याला ही समग्र वार्ता कळू शकली." वीरसिंह म्हणाला.

थोडा वेळ विचार करून नंतर सेनापती म्हणाला, "तू म्हणतोस की ते अुत्तरेकडे गेलंय. पण ते समुद्रातून आलंय म्हणून सकाळ होण्यापूर्वीच पुन्हा समुद्रात मिसळून गेलं असेल. आपले काही सैनिक अुत्तरेकडे पाठवा; तिथेही नक्कीच काही अुत्पात घडला असेल! दक्षिण समुद्रतटावर पहिल्याप्रमाणेच आपले सैनिक अुभे ठेवा. काल रात्री प्रमाणेच त्यांचे तीन गट करून पहारा चालू ठेवा. त्या विचित्र भुताबद्दल अधिक काही कळलं तर मला कळवा. मी तुम्ही सांगितलेल्या गोष्टी महाराजांना सांगून येतो. प्रजेला या धोक्यातून वाचवणं हे आपलं कर्तव्य आहे."

पुढे चालू

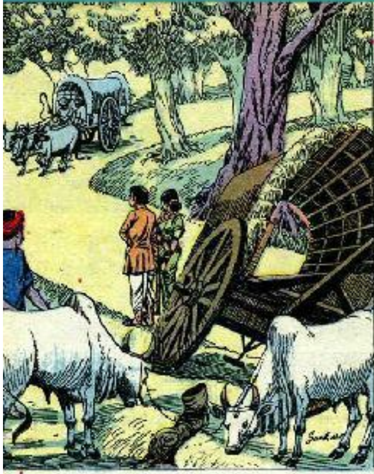

खरा मित्र

दृढनिश्चयी राजा विक्रमादित्य पुन्हा झाडाजवळ आला आणि वर चढून त्याने प्रेत उतरवले. ते प्रेत खांद्यावर टाकून तो नेहमीप्रमाणे स्मशानाची वाट चालू लागला. तेव्हा प्रेतातील वेताळ बोलू लागला-"राजा, या अर्ध-रात्रीच्या वेळी तू खरं म्हणजे आपल्या अंतःपुरात सुखाने झोपायला हवे. पण असं न करता तू मोठ्या निष्ठेने धडपडत आहेस. तुझे हे सर्व प्रयत्न बहुधा निष्फळ होतात हे तुला माहीतच आहे. मला वाटतं तू आपला हा हट्ट सोडून द्यावास. पण तू तर आपला हट्ट धरूनच बसला आहेस! याला तुझा विवेक म्हणावं की मूर्खपणा हे मला समजत नाही. पुष्कळ माणसं अशी असतात, ज्यांना आपल्या सद्यःस्थितीबाबत संतोष नसतो. अधिक प्रगति करण्याचे सामर्थ्य त्यांच्यात असते, पण या आपल्या शक्तीची जाणीव मात्र

वेताळाच्या गोष्टी

त्यांना नसते. यामुळेच ही माणसे आपल्या वर्तमान परिस्थितीशी झगडण्याचा प्रयत्न करीत नाहीत व निराश अवस्थेत आपला बहुमूल्य वेळ फुकट दवडतात. काही माणसे परिस्थितीशी झगडण्याचे धाडस तर करतात, पण त्यांच्या हे लक्षात येत .नाही कीं आपले ध्येय प्राप्त करण्यासाठी खरोखरीच कोणता मित्र आपल्याला साह्य करील. यामुळे तें चुकीच्या मार्गावर वाटचाल करतात. तू ही एक तसाच माणूस असावास अशी शंका मला येत आहे. मी तुला रामनाथ नावाच्या एका माणसाची गोष्ट सांगतो. ती ऐकून तू थोडा सावध होशील आणि तुला काही मार्गदर्शन ही मिळेल." आणि वेताळ आपली गोष्ट सांगू लागला.

रामनाथ एक छोटा व्यापारी होता. त्याच्या बायकोची शहरात जाऊन तेथे व्यापार करण्याची फार इच्छा होती. रामनाथला अनेक विद्या येत होत्या. तो छान गायचा, सुंदर चित्र काढायचा. या त्याचा कलांचा व्यापाराशी काही संबंध नसला, तरी त्याची हौस दांडगी. तो लोकांशी गोड बोले, त्यामुळे सर्व जण त्याच्यावर संतुष्ट असत. गावातील सर्व लोकांशी त्याचा चांगला परिचय होता. त्यामुळे खरेदीसाठी त्याच्या दुकानावर जे लोक येत, त्यांच्यापैकी काही रोख सौदा करीत काही उधार! उधारीचे पैसे वसूल करण्यासाठी तो कुणाला त्रास देत नसे. यामुळे घर-खर्चासाठी आवश्यक पैसे त्याला मिळत, पण व्यापारात त्याची विशेष प्रगति होत नसे. तो जसा होता तसाच राहिला. त्याला फार अधिक फायदा कधी झाला नाही.

शहरात कोणाशी त्याचा विशेष परिचय नव्हता. तेथे काही काम केले, तर त्याला चांगले पैसे मिळवता येतीलअसा बयकोने सल्ला. त्याने शहरात जाण्याचा निश्चय केला. गावातला जमीन-जुमला विकून टाकला आणि बैलगाडीत बसून शहराकडे जायला निघाला.

थोडं दूर गेल्यावर गाडीचा आस तुटला. गाडीच्या चालण्यातील दोष लक्षात येताच गाडीवानाने गाडी थांबवली नि नवरा बायकोला खाली उतरायला सांगितलं.

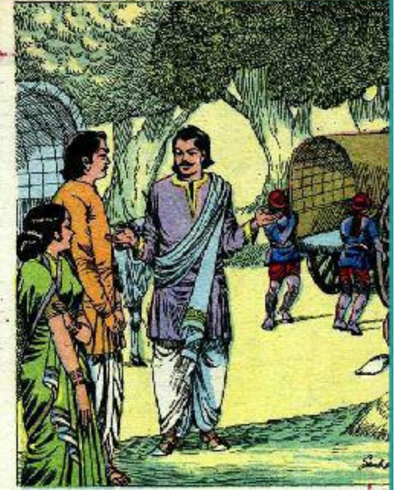
आता शहरात कसे जावे याचा दोघे जण विचार करू लागले. इतक्यात समोरून एक बैलगाडी येताना दिसली. गाडीवानाने त्या गाडीला थांबवलं नि आतील लोकांकडे मदतीची याचना केली.

लांब-लांब मिशांवाला एक माणूस खाली उतरला.

रामनाथकडे पाहताच त्याला वाटलं की आपण याला कुठं तरी पाहिलं आहे खास! जेव्हां दोघांना एकमेकांची ओळख पटली तेव्हा दोघांनी एकमेकांना मिठी मारली.

सत्यानंदने गाडी दुरुस्त करण्यासाठी रामनाथला मदत केली आणि म्हणाला-"एका महत्त्वाच्या कामासाठी मी दुसऱ्या गावी निघालो आहे. माझा पत्ता आणि घराच्या खाणाखुणा तुम्हाला सांगतो. मी परत येईपर्यंत तुम्ही दोघांनी माझ्याकडेच राहिलं पाहिजे."

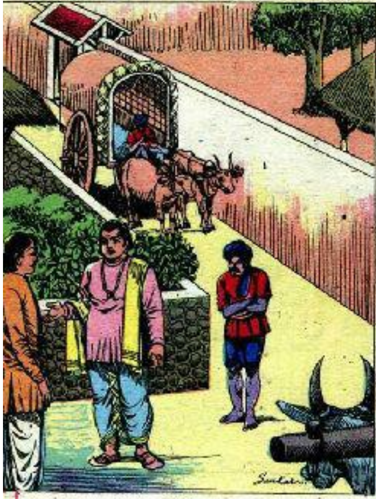
दोन दिवस प्रवास केल्यानंतर त्यांची गाडी शहराच्या सरहद्दीवर पोचली व एका अरुंद बोळातून जाऊ लागली. समोरा समोरून येणाऱ्या दोन गाड्या या

बोळात एकमेकींना ओलांडू शकत नव्हत्या. एक गाडी बोळात मधेच थांबलेली होती. गाडीत बसलेला माणूस खाली उभ्या असलेल्या माणसाशी बोलत होता रामनाथने आपल्या गाडीवानाला त्याच्याकडे पाठवलं आणि सुचवलं की ही गाडी पुढे गेली तर आपली गाडी त्या रस्त्याने पुढे जाऊ शकेल.

तो गाडीवान म्हणाला-"ही धनशेखरजींची गाडी आहे. ही गाडी किती ही वेळ इथे उभी राहू शकते."

गाडीवान निराश होऊन परत आला आणि रामनाथला सर्व सांगितले. हा धनशेखर कोण आहे हे पाहण्यासाठी

रामनाथ गाडीजवळ गेला. त्याच्या लक्षात आलं की हा दुसरा-तिसरा कोणी नसून त्याचा बालपणचा मित्र धनशेखरच आहे. दोघांनी एकमेकांना ओळखलं आणि मोठ्या आनंदाने एकमेकांना आलिंगन दिले.

धनशेखर त्यावेंळी एका दूरच्या गावी काही महत्त्वाच्या कामासाठी एका माणसाला भेटायला निघाला होता. आपल्या बालपणाच्या मित्राला भेटून त्याला इतका आनंद झाला की त्याने आपले बाहेर गावी जाणें रद्द केले. आतापर्यंत खाली उभ्या असलेल्या ज्या माणसाशी तो बोलत होता त्याला उद्देशून म्हणाला-''नरसिंह, आपला प्रवास स्थागित केल्याची बातमी मी बलभद्रला देऊन येतो. तू यांना बरोबर घेऊन आपलं घर दाखव.

काही वेळानंतर रामनाथ सीतेला म्हणाला-''सत्यानंदने किती प्रेमाने आपल्याला त्याच्या घरी जायला सांगितलंय. मला वाटतं अगोदर आपण त्याच्याच घरी जाऊ या.''

यावर सीता म्हणाली-''आपण धनशेखरकडेच गेलं पाहिजे.''

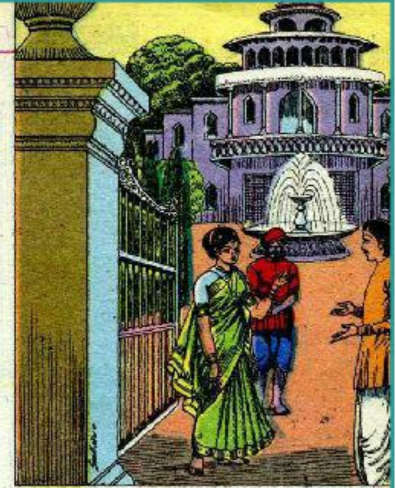
रामनाथ यावर काही बोलू शकला नाही. धनशेखरचं घर दाखवीत नरसिंह म्हणाला-''त्यांनी मला आपल्याला घर दाखवायला सांगितलं, घरात घेऊन जायला नाही सांगितलं. त्यांनी जे सांगितलं त्याहून अधिक काही केलेलं त्यांना आवडणार नाही.''

नरसिंहाच्या या वागणुकीचे रामनाथला मोठे आश्चर्य वाटले. इंद्राच्या महालासारख्या त्या मोठ्या हवेलीत नवरा बायकोने प्रवेश केला. दारावरील पहारेकऱ्याने सर्व जाणून घेतले व त्यांना तेथेच थांबायला सांगून तो आत गेला. थोड्या वेळाने धनशेखरची बायको कामाक्षी बाहेर येऊन म्हणाली-''तुम्ही कोण हे मला माहीत नाही. माझे पतिदेव या शहरातले एक प्रतिष्ठित गृहस्थ आहेत. त्याचं नाव कुणाला माहीत नाही? म्हणून त्यांचा मित्र म्हणून पुष्कळ लोक येत-जात असतात. इथे येणारी काही माणसं संधि साधून चोऱ्या ही करतात. म्हणून ते येईपर्यंत आपण इथेच थांबाल का? जर खरोखरीच तुम्ही त्यांचे मित्र असाल तर आपल्या चुकीबद्दल मी आपली क्षमा मागेन. माझ्या बोलण्याबद्दल कृपया वाईट वाटून घेऊ नका.

रामनाथला आपला अपमान झाल्यासारखं वाटलं. पण अपमान गिळून तो म्हणाला-''देवीजी, आपल्या पतिराजांनी इकडेच येण्याबाबत फार आग्रह केला. म्हणून आम्ही इथे आलो. त्यांनी आग्रह केला नसता तर आपले बालमित्र सत्यानंद यांच्याकडे आम्ही केव्हाच गेलो असतो.

रामनाथच्या या बोलण्याचं कामाक्षीला मोठं आश्चर्य वाटलं. ती म्हणाली-''सत्यानंदचे जे मित्र आहेत, ते आमचे मित्र होऊच शकत नाहीत. त्यांच्या घरावर उडणारा कावळा आमच्या घरावर उडू शकत नाहीं हे कदाचित् आपणास माहीत नसावं. मला वाटतं आपण नक्कीच काही तरी खोटं बोलत आहात!''

रामनाथ एक क्षण भर तिथे थांबला नाही. आपल्या बायकोसह तो बाहेर आला. तो बायकोला म्हणाला की या

अपमानाला तू जबाबदार आहेस. यावर चिडून सीता म्हणाली-''होय, तुमचे मित्र तुमच्या दृष्टीने सगळे चांगले, आणि मी तेवढी वाईट काय? एका श्रीमंताच्या घरची ही अशी स्थिति, आता त्या गरीबाकडे काय होणार आहे कोणाला ठाऊक? आता आपण कुण्णाच्या घरी जायला नको. एकाद्या खाणावळवालीच्या घरी-जाऊ नि तिथेच राहू.''

रामनाथला बायकोचं म्हणणं पटलं. ते दोघे एका म्हाताऱ्या खाणावळवालीकडे गेले. म्हातारीने अगोदर त्यांच्याकडून सर्व माहिती काढून घेतली आणि म्हणाली-''तर तुम्ही सत्यानंदच्या गावचे

काय? तुम्हाला इथं राहण्याची परवानगी मी देऊ शकणार नाही."

रागाने लाल होत रंगनाथने विचारले-"तर मग सत्यानंदच्या गावातील लोकांना तुझ्यासारख्या म्हातारीकडे राहता येणार नाही काय?"

म्हातारीने स्पष्टीकरण दिले-"कृपा करून गैरसमज नका करून घेऊं. सत्त्यानंद तर फार चांगले गृहस्थ आहेत. मी जेव्हा अडचणीत होते, तेव्हा त्यांनीच मला मदत केली. नाहीतर माझे काय झाले असते कोण जाणे? ते तर नेहमी असं म्हणतात की त्यांच्या गावच्या लोकांनी त्यांच्याकडेच राहिलं पाहिजे, माझ्यासारख्या खाणावळवालीकडे नाही. तुम्हीं जर माझ्या घरी राहिलात तर ते मला कधी ही क्षमा करणार नाहीत." तिने एका माणसाला बोलवलं आणि सत्यानंदाच्या घरी निरोप पाठविला.

थोड्याच वेळात सत्यानंदाची बायको तेथे आली आणि म्हणाली-"भाई रामनाथ, आज इथं कुठं? हे आपल्याबाबत खूप सांगत असतात. आपली शेती-वाडीवरील गाणी त्यांच्या खूप स्मरणात आहेत. लहानपणी तुम्ही काढलेली चित्रं अजून यांच्या संग्रहात आहेत. बरेच दिवस तुम्हाला भेटायची इच्छा यांच्या मनात ठाण मांडून आहे. तुमच्या उजव्या गालावर जो डाग आहे, तो यांनी तुम्हाला मारल्याचा प्रसाद आहे असं हे सांगतात! खरं आहे ना? ते सारं आठवलं की यांना फार वाईट वाटतं. आपण दोघे आता इथंच रहा."

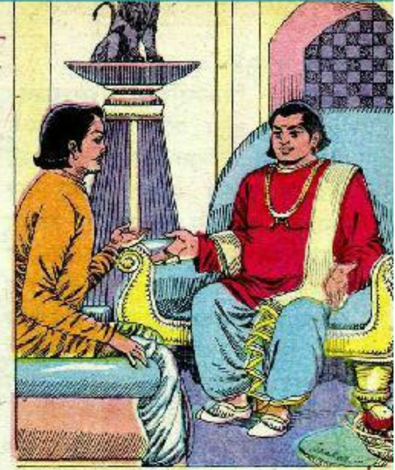
रामनाथ आणि सीता यांना आता सत्यानंदच्या घरी राहण्याशिवाय गत्यंतर नव्हते. थोड्या वेळात धनशेखरचा निरोप घेऊन नरसिंह आला-"तुम्हाला धनशेखरजींनी बोलवलं आहे." एकटा रामनाथच तिकडे गेला.

जे काही घडलं त्याबद्दल धनशेखरला पश्चात्ताप झाला. तो म्हणाला-"रामनाथ, मी आणि सत्यानंद यांच्यात शत्रुत्व आहे. म्हणून मी स्वतः त्याच्या घरी आलो नाही. बलभद्रच्या घरून निघायला अमळ उशीरच झाला. तुझ्यासाठी माझे काम अर्धवट सोडूनच मी परत आलो. घरी आल्यावर जे घडलं ते सर्व समजलं. मला फार वाईट वाटलं. काही दिवसांनी तुला पटेल की जे झाले, त्यात माझी काही चूक नाही. शहरातील परिस्थितीच काही विचित्र असते. काही असो, माझ्या बायकोला क्षमा कर. आता तू आपल्या पत्नीसह माझ्याकडेच रहा. पैसे मिळवण्याची कला मी तुला शिकवेन, माझ्या प्रमाणेच तू ही श्रीमंत होशील."

रामनाथ म्हणाला-"मित्रा, माझ्यावरील तुझ्या प्रेमाबद्दल मी अंतःकरणपूर्वक आभार मानतो. पण आता राहिलो तर सत्यानंदकडेच राहीन, गैरसमज नको करून घेऊस."

धनशेखरने परोपरीने विनंती केली. जर सत्यानंदकडे राहिलास तर माझ्याशी शत्रुत्व पत्करावे लागेल अशी धमकी पण दिली. पण या धमकावण्यामुळे रामनाथ जरा ही बदलला नाही. तो सत्यानंदकडे परत आला.

एवढी गोष्ट सांगून वेताळ राजा विक्रमादित्याला म्हणाला-"राजन्, एक गोष्ट तर सत्य आहे की धनशेखरने जाणून-बुजून रामनाथचा अपमान

केलेला नाही. इतका श्रीमंत असून ही धनशेखरने रामनाथची क्षमा मागितली यावरून त्याची उदात्तताच दिसत नाही का? धनशेखरच्या इच्छेनुसार रामनाथ त्याच्या घरी राहिला असता तर त्याच्या मदतीने तो लखपति बनला असता! ज्या ध्येयासाठी तो शहरात आला होता, त्याची पूर्तता झाली असती. कोण आपला खरा मित्र आणि कोण नाही हे लक्षात न आल्यामुळे चालत आलेली संधि त्याने हातची घालवली. हा त्याचा मूर्खपणाच नाही का? माझ्या या शंकेचं समाधान जाणत असून ही तू केलं नाहीस तर तुझे मस्तक धडावर राहणार नाही हे तुला

माहीतच आहे."

राजा विक्रमादित्य म्हणाला- "रामनाथ असा काही विचार करून खेड्यातून- शहरात आला होता की शहरात त्याच्या कलांना अधिक वाव मिळेल, त्याच्या योग्यतेचे उचित मूल्यमापन होईल. त्याचे दोन मित्र या शहरातील प्रतिष्ठित नागरिक आहेत हे त्याला माहीतच नव्हते. याचा अर्थ असा की आपली स्वतःची शक्ति नि योग्यता यांच्यावर भिस्त ठेवूनच तो शहरात आला होता. रस्त्यात दोन्ही मित्र भेटले ही एक अघटित गोष्ट होय! आता एक गोष्ट उरली की धनशेखर नि सत्यानंद यांच्यापैकी खरा मित्र कोण? एक तर खरं की धनशेखर रामनाथला आपला मित्र समजतो, पण प्रत्यक्ष भेट झाल्यावरच त्याला ही मैत्री आठवते. आपल्या या बाल-मित्राबाबत तो आपल्या बायकोशी कधीचं काही बोलला नाही. पण सत्यानंदाची गोष्ट नशी नाही. त्याने आपल्या बायकोला रामनाथ बाबत खूपच सांगितले होते. इतकेच नव्हे तर म्हाताऱ्या खाणावळवालीला सुद्धा आपल्या गांवच्या अनेक गोष्टी त्याने सांगितल्या होत्या. यावरून आपल्या खेड्याबद्दल त्याला किती आपुलकी आहे हे स्पष्ट होते. अशा उत्तम माणसाशी धनशेखरने वैर आरंभिले. हे सर्व जाणून रामनाथने धनशेखरला विश्वसनीय मानले नसेल तर त्यात काय आश्चर्य? दोघांपैकी कोण अधिक चांगला मित्र हे रामनाथने समजून घेतले. चंद्रशेखरची प्रार्थना डावलून सत्यानंदच्याच घरी राहण्याचा जो निर्णय रामनाथने घेतला त्यात मूर्खपणा मुळिच नाही."

अशा रीतीने राजाचा मौनभंग झाल्यावर वेताळ प्रेत सोडून उडून गेला नि झाडाच्या फांदीवर जाऊन बसला.

—वसुंधरेच्या एका कथेवर आधारित

चांदोबा पुरवणी-५६

आपल्या देशातील पशु-पक्षी

तरस

हाडं खाणारं जनावर

मांजर म्यांव म्यांव करतं, कुत्रं भुंकतं, मग मांजर नि कुत्र यांच्या संमिश्र स्वरूपाचे हे जनावर काय बरे करीत असेल? ते हंसतं! हे विचित्र जनावर जेव्हा आवाज करतं, तेव्हा खदखदा हंसतं. अशा रीतीने हंसत जेव्हा ते हाडांच्या ढिगाऱ्याच्या चौफेर हिंडतं, तेव्हा ते नाचतंय असं वाटतं.

या जनावराचे पाय कुत्र्यासारखे नि शरीर मांजरासारखं असतं. पण याच्यात मांजराची कोमलता व सौंदर्य नसतं, नि नसते कुत्र्याची चपलता आणि तात. उभे कान असलेल्या तरसाचं डोकं मोठं असतं. मागचे पाय जाड व ठेंगणे असल्यामुळे शरीराच्या मागील भाग थोडा खाली झुकलेला असतो. तरस १५० सें.मी. लांब व १०० सें.मी. उंच असते. खाकी आणि फिक्कट जांभळ्या रंगाच्या याच्या शरीरावर काळे पट्टे असतात. याच्या पायांवर ही काळ्या रेषा असतात.

आपल्या भोजनासाठी तरस कधी शिकार करीत नाही. दुसऱ्या जनावरांनी शिकार करून जे अवशेष उरलेले असतात, ते खाऊन हे आपले पोट भरते. स्वभावाने हे फार भित्रट असते. पण कधी नवजात शिशूंना तरसाने पळविल्याच्या बातम्या कानी येतात.

आधुनिक भारतीय वाङ्मय

आसाम मधील जंगलांतील टेकड्यांखाली भूगर्भात पेट्रोलियमचा साठा आहे. म्हणून या डोंगरांवर 'दिग्बोइ' हे शहर वसले आहे. भारताच्या निरनिराळ्या प्रदेशांतील मजूर इथे येतात. ते निरनिराळ्या धर्मांचे असले तरी एकत्र गुण्या-गोविंदाने राहतात.

चांद अभीर असाच एक मजूर तेथे आलेला असतो. एकदा त्याची बायको आजारी पडते. योग्य औषधोपचार व

वीरेन्द्रकुमार भट्टाचार्य यांची कादंबरी 'प्रतिपाद'

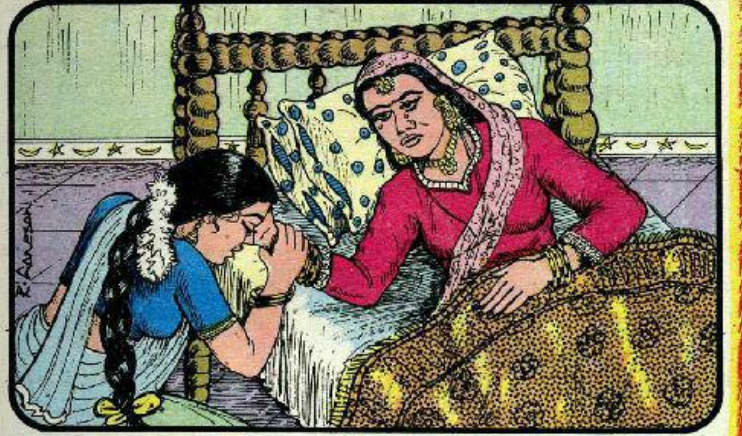
आहार न मिळाल्यामुळे बिचारी मरण पावते. आईच्या प्रेमाला आंचवलेली मुलगी 'पन्नू' दिसायला मोठी सुरेख असते.

याच शहरात दिनशेखर एक अधिकारी असतो. तो हिंदू असला तरी जहानारा नावाच्या एका मुस्लिम तरुणीशी लग्न करण्याची त्याची इच्छा असते. म्हणून तो मुस्लिम धर्माचा स्वीकार करतो नि नवे नाव घेतो गियासुद्दीन. मुसलमान होऊन त्याने जहानाराशी लग्न तर केले, पण दुर्भाग्याने थोड्याच दिवसात ती आजारी पडली. न्यायासाठी झगडणाऱ्या मोठ्या मनाच्या आपल्या नवऱ्याला सोडून जाताना तिला फार दुःख होते. ती आजारी पडल्यापासून चांद अभीरची मुलगी पन्नू तिच्या बरोबरच राहते, तिची सेवा-सुश्रुषा करते. तिने पन्नूला विनंती केली की तिच्या मरणोत्तर तिने आपल्या नवऱ्याशी लग्न करावे.

चांद अभीर अट घालतो की गियासुद्दीन पुन्हा हिन्दू धर्मात येत असेल तरच पन्नूशी त्याचे लग्न होईल. याच वेळी चॅटर्जी नावाचा एक तरुण पन्नू वर प्रेम करू लागतो. पण लाजून तो आपले प्रेम प्रकट करू शकत नाही. त्याने हे रहस्य आपल्या पुरतेच मर्यादित ठेवले.

दरम्यानच्या काळात शहरातील परिस्थिति खूपच बदलली. वैयक्तिक सुख-दुख विसरून लोक नव्या परिवर्तनाकडे अधिक आकर्षित झाले. मजुरांचं एकत्रित येऊन लढणं ब्रिटिश ऑइल कंपनीच्या मालकांना रुचेना. आधुनिक यंत्रांचा उपयोग करून त्यांनी अनेक मजुरांना कामावरून काढून टाकलं.

मजुरात अशांति माजली, दंगे-धोपे होऊं लागले, मजुरांची एकजूट पाहून मालक घाबरले. त्यांनी विचार केला की या लढाईत जय मिळविण्याचा एकच उपाय म्हणजे मजुरात भेद-भाव निर्माण करणे. हिंदू व मुसलमान यांना

एकमेकां विरुद्ध भडकवण्यात आले. एका माणसाला पैशांची लालूच दाखवून हिंदूंच्या मंदिरात गोमांस ठेवण्यात आले. पण हे करीत असताना तो माणूस पकडला गेला. आणि सर्व कट उघडकीस आला.

दुसऱ्या महायुद्धाच्या प्रारंभीच्या काळातील ही गोष्ट आहे. त्या वेळी ब्रिटिश लोक जाणून-बुजून भारतीयांपासून दूर रहात. इंग्रज व भारतीय यांचे आपापसांतील संबंध दुरावत चालले होते. मजुरांनी संप पुकारल्यावर कंपनीच्या मालकांनी दूरच्या प्रदेशातून मजूर आणवले. स्थानिक मजुरांनी त्यांना यायला प्रतिबंध केला, तेव्हा इंग्रज अधिकाऱ्याने मजुरांवर बेसुमार गोळीबार केला. पन्नूचा बाप चांद अभीर, चॅटर्जी, नुकताच विवाहित झालेला बसवा आणि मंदिरात गोमांस ठेवायला गेलेला बेधन हे सर्व गोळीबारात मृत्यु-मुखी पडतात. बोधनला आपल्या करणीचा पश्चात्ताप होऊन अलीकडे तो मजुरांच्या खांद्याला खांदा देऊन लढत असे.

अिंग्रज लोकात ही काही सहृदय माणसे होती, जी न्यायाचा पक्ष घेऊन अन्याया विरुद्ध लढत. अशा लोकात एक होती श्रीमती प्लेमियास. पीडित जनतेला ती सर्व प्रकारे मदत करीत असे.

कादंबरीच्या शेवटी लेखक सुचवतो- "या लढ्याचा अंत नाही. भविष्याच्या पोटात याहून मोठी वादळे आहेत!"

ज्ञानपीठ पुरस्कार मिळवणारे आसामचे प्रसिद्ध कादंबरीकार श्री. वीरेन्द्रकुमार भट्टाचार्य यांच्या सुप्रसिद्ध कादंबरी 'प्रतिपाद'ची ही कथा आहे. दिग्बोईच्या दहा हजार मजुरांच्या संगठित संपाच्या पृष्ठभूमीवर १९३९ च्या सुमारास ही कादंबरी लिहिली गेली. घटना व पात्रे यांचे चित्रण स्वाभाविक व मर्मस्पर्शी आहे. 'नॅशनल बुक-ट्रस्ट ऑफ इंडिया' ने ही कादंबरी अनेक भाषात भाषांतरित करून प्रसिद्ध केली.

तुम्हाला माहीत आहे?

१. म्हैसूरच्या टिपू सुलतानच्या राजधानीचं नाव काय?
२. कोणत्या देशाच्या राष्ट्रध्वजावर गरूड पक्षी व सर्प अंकित असतात?
३. इंग्लंड मधे तंबाखूचा प्रवेश कोणी करविला?
४. ३ सप्टेंबर रोजी कोणती प्रमुख घटना घडली?
५. कोणत्या ग्रंथासाठी रवीन्द्रनाथ टागोरांना नोबेल पारितोषित मिळाले?
६. 'डिनामाइट' चा शोध कोणी लावला?
७. होळकरांनी कोठून राज्यकारभार चालवला?
८. 'नीलगिरी'ची झाडे कोणत्या देशात सर्वात अधिक आहेत?
९. 'सीलोन'चे नाव 'श्रीलंका' केव्हा झाले?
१०. कुणाला 'साबरमतीचा संत' संबोधले जाते?
११. पर्शिया राज्याची स्थापना कोणी केली?
१२. सती-सहगमन आणि बाल-विवाह यांच्या विरुद्ध लढणारा भारतीय समाज-सुधारक कोण?
१३. सर्वप्रथम अंतरिक्षात गेलेल्या व्यक्तीचे नाव काय?
१४. सूर्यमंडलातील सर्वात मोठा ग्रह कोणता?
१५. अमृतसरचे सुवर्णमंदिर कोणत्या शीख धर्म-गुरूचे निवास-स्थान होते?
१६. कोणते जनावर एक फुट लांब जीभ असली तरी आपल्या कंठातून आवाज काढू शकत नाही?
१७. नोबेल शांति-पुरस्कार मिळविणारात सर्वात कमी वयाचा विजेता कोण?
१८. आर्य-समाजाची स्थापना कोणी केली?
१९. कोलार येथील सोन्याच्या खाणी कोणत्या प्रदेशात आहेत?
२०. लोकसभा बरखास्त करण्याचा अधिकार स्पीकरला नसेल, तर कोणाला आहे?

अुत्तर

१. श्रीरंगपट्टण.
२. मेक्सिको.
३. सर वॉल्टर रॅले (१५५२-१६१५).
४. इंग्लंडने जर्मनी विरुद्ध युद्ध जाहिर केले.
५. गीतांजलि.
६. आल्फ्रेड नोबेल (१८६७).
७. आजच्या मध्य-प्रदेशातील इंदूर.
८. ऑस्ट्रेलिया.
९. मे १९७२.
१०. महात्मा गांधी
११. सीरसचा सम्राट (ई.पूर्व ५००-४००).
१२. राजा राममोहन राय.
१३. रशियन अंतरिक्ष प्रवासी यूरी गागारिन.
१४. गुरु ग्रह.
१५. गुरु रामदास.
१६. जिराफ.
१७. मार्टिन ल्यूथर किंग ज्यूनिअर. १९६४ मध्ये वयाच्या पस्तीसाव्या वर्षी
१८. स्वामी दयानंद सरस्वती.
१९. कर्नाटक.
२०. राष्ट्रपतीला हा अधिकार आहे.

बैराग्याचा सल्ला

चंद्रनाथला साधु-संतांचा सहवास फार आवडे. साधु-संतांचे आशिर्वाद नि कृपेशिवाय जीवनात सुख-शांति लाभत नाही असा त्याचा विश्वास होता. धर्म व न्यायाच्या मार्गावर चालण्यासाठी साधु-संतांचे मार्गदर्शन अत्यंत आवश्यक आहे. एक दिवशी तो एका बैराग्याला आपल्या घरी घेऊन आला, मनोभावे त्याची पूजा केली. त्याची श्रद्धा व भक्ति पाहून बैरागी खूपच प्रभावित झाला. तो चंद्रनाथला म्हणाला-"मी तुझ्यावर खूष आहे, माझ्याकडून काही पाहिजे असेल तर अवश्य माग."

नम्रपणे चंद्रनाथने निवेदन केलं-"स्वामीजी, मी जीवनात अत्यंत संतुष्ट आहे. मला कसली ही अपेक्षा नाही. आपल्या सारख्या महापुरुषांच्या आशीर्वादाने माझ्यापाशी धन, संपत्ति व सुख सर्व काही आहे. मला कशाची ही कमतरता नाही. पण माझी पत्नी चन्द्रमुखी मात्र नित्य असंतुष्ट असते. तिच्या असंतोषाचे कारण माझ्या काही लक्षात येत नाही. तिचा असंतोष कसा दूर होईल हे आपण सांगाल तर मोठी कृपा होईल!"

बैराग्याने चंद्रमुखीला बोलवायला सांगितलं. त्याने चंद्रमुखीला अनेक प्रश्न विचारले व त्यांची उत्तरे मिळवली. ती म्हणाली-"नवऱ्याचं माझ्यावर प्रेम आहे. माझ्या सर्व इच्छा पूर्ण होत आहेत. घरातील कामे करण्यासाठी नोकर-चाकर आहेत. वेळ मिळाला की मी पुस्तके वाचते. मला संगीताची ही आवड आहे."

मग बैराग्याने विचारले-"असं सगळं असेल तर तू असंतुष्ट कां?"

चंद्रमुखी म्हणाली-"सगळं काही

राजेश्री पोहेकर

जवळ असून ही मी असंतुष्ट का हेच तर माझ्या ही लक्षात येत नाही. आमच्या बंगल्याजवळ एक छोटे कौलारू घर आहे. वीरभद्र नावाचा एक माणूस तिथे राहतो. तसा ओढगस्तीतच त्यांचा संसार चालतो. नवरा-बायको दोघे ही मेहनत करतात. तरी पण संसाराची दोन टोके मिळविणे त्यांना कठिण जाते. असं असलं तरी वीरभद्राची बायको कांता नेहमी प्रसन्न असते. उल्हसितपणे आपले काम करते, जसं काही कशाची ही कमतरता नाही. मला वाटतं पूर्व-जन्मींच्या पुण्याईचं हे सगळं फळ असावं."

क्षण भर बैराग्याने विचार केला नि मग म्हणाला-"जो माणूस केवळ स्वतःसाठी जगतो, त्याला आत्मिक संतोष मिळत नाही. फळाची आशा न धरता कांता मेहनत करते, म्हणून ती सदा संतुष्ट व आनंदित राहते. फळाची आशा न करता काही केलंस तर तुला ही संतोष मिळेल. शक्य असेल तेव्हा दुसऱ्यांना मदत करीत जा. यामुळे तुझा असंतोष नष्ट होईल. तुझे मन आनंदी व उल्हसित होईल. तुझे शरीर व मन अधिक सुदृढ होऊ लागेल."

चन्द्रमुखीला बैराग्याचा सल्ला तितका आवडला नाही. तरी पण एकदा तिला वाटे बैरागी आपल्या हिताचंच काही सांगत आहे. कारण ती नेहमी दुसऱ्यांकडून मदत घ्यायची, पण स्वतः मात्र कुणाला मदत करीत नसे.

याच वेळी लक्ष्मी तेथे आली. ती गरीब होती. या गावात येऊन दोन-तीन घरी काम करून ती आपले पोट भरी. परंतु आजपर्यंत वीरभद्राच्या घरासारखे चांगले काम तिला अन्यत्र मिळाले नव्हते. एकदा तिने चन्द्रमुखीला कामाबद्दल विचारले असता 'काही दिवसांनी पाहू' असं म्हणून तिला टाळलं होतं. म्हणूनच आज लक्ष्मी चन्द्रमुखीला भेटायला आली होती.

चंद्रमुखीकडे लक्ष्मीला पुरवता येईल इतकं काम खरोखरीच नव्हतं. पण तिला स्वस्थ बसूं देणं ही तिला मान्य नव्हतं.

सांगितलेली सगळी कामं झाल्यावर लक्ष्मीने जरा आराम केला तर तो तिला सहन होईना. आता चन्द्रमुखी लक्ष्मीकडून निरर्थक कामं करून घेऊ लागली. ती केली काय नि न केली काय! उदाहरणार्थ ती सांगे-"आपल्या गल्लीतील शेवटच्या घरी राहणाऱ्या नारायणची बायको तिच्या नातेवाईकाकडे गेली होती. परत आली की नाही पाहून ये. मागच्या दारी कावळा जोरात काव-काव करतो आहे, त्याला पळवून लाव. रस्त्यावर उगाच गडबड-गोंगाट का बरं चालू आहे? कोण आपापसात भांडत आहे बघ बरं?" असली निरर्थक कामं ती लक्ष्मीला सांगे. लक्ष्मीला काही तरी कामाला लावलं की तिला संतोष होई. लक्ष्मीने सतत काम केले पाहिजे असा तिचा आग्रह.

लक्ष्मी कोणत्या ही कामाला नकार देत नसे. सर्व कामे ती आनंदाने करी. पण कांताकडे काम करताना तिला जसा संतोष असे, तसा चंद्रमुखीची कामं करताना नसे. चन्द्रमुखीकडे ती नोकर असे, कांताकडे त्या घरातील कोणी तरी एक असायची. कांताबद्दल चुकून ती तोंडावाटे अपशब्द काढीत नसे, नि कोणी तिच्या विरुद्ध बोललेले तिला सहन होत

नसे. हे सर्व पाहिले की चन्द्रमुखीचा जळफळाट होई.

काही दिवसांनी बैरागी परत आला तेव्हा सर्व हकिगत त्याला समजली. लक्ष्मीची प्रवृत्ति लक्षात घेऊन तो स्वतः कांताच्या घरी गेला. तेथील सर्व परिस्थिति त्याने जाणून घेतली. तेथून परतल्यावर चंद्रमुखीच्या घरची परिस्थिति ही त्याने बारकाईने पाहिली. दोन्ही घरातील वातावरणाचं त्याने तौलनिक अध्ययन केले.

बैराग्याची गंभीर मुद्रा पाहून चंद्रमुखीने विचारले-"स्वामीजी कांता नि मी यांच्यात काय फरक जाणवला

आपणास?"

बैरागी म्हणाला-"कांताकडे खूप काम असतं. पण कांता आवश्यक तेवढं कामच लक्ष्मीकडून करून घेते. अनावश्यक कामं ती तिला करायला लावीत नाही. पाणी पिण्याची भांडी कांता स्वतःच साफ करते, ते काम लक्ष्मीकडून करून घेत नाही. अमुक काम स्वतःच, अमुक काम नोकराचं असा भेदभाव ती करीत नाही. ती लक्ष्मीला आपल्या घरातील एक माणूस समजते. दरमहा वेतन मिळते, म्हणून दुसरे लोक भले ही तिला नोकर समजोत, पण कांता तिला नोकरासारखी वागणूक कधी देत नाही. म्हणून लक्ष्मीला तिथे किती ही काम करावं लागलं तरी ते ती खुशीने करते."

बैराग्याच्या बोलण्याने चन्द्रमुखी जरा नाराज होऊन म्हणाली-"मग मी काय लक्ष्मीशी नीट वागत नाही का?"

समजावण्याच्या सुरात बैरागी म्हणाला-"अजून ही तुझ्या लक्षात आलेलं दिसत नाही. कांताकडे जी कामं आहेत ती ती करते. पण घरात नोकर आहे, म्हणून तू लक्ष्मीकडून काम करून घेतेस. दोन्हीत काही फरक नाही वाटत तुला?"

आता आपली चूक चंद्रमुखीच्या लक्षात आली. ती काही बोलणार एवढ्यात बैरागी म्हणाला-"तुझ्या असंतोषाचं कारण तुझ्या मनातील ईर्ष्या आहे. कांता तुझ्याहून अधिक संतुष्ट आहे, हे तुला सहन होत नाही. हा हेवा सोडून दे आणि कांताला आपली सखी समज. आपला मोठेपणा दाखवण्यासाठी नको, पण सत्प्रवृतीने दुसऱ्यांना मदत करीत जा. यातून तुला असीमं संतोष मिळेल. यामुळे तुझे मन शुद्ध होईल."

चन्द्रमुखीने बैराग्याच्या सल्ल्यातील रहस्य जाणले, आणि त्याप्रमाणे तिने आपल्या वागण्यात बदल घडवून आणला. आता ती नित्य संतुष्ट राहू लागली.

चांदोबाच्या बातम्या

भारतीय विद्यार्थ्याला अमेरिकेत उत्तेजन

वॉशिंग्टन जवळील फेरफॅक्स कौंटी मध्ये ११ वर्षांचा बालक अखिल रस्तोगी सहाव्या इयत्तेत शिकत आहे. या मुलाची आई दीपा एका बँकेत नोकरी करते. तिच्या उजव्या हाताची एक नस बिघडलेली आहे. ती दुधाचे भांडे हातात घेऊन कपात ओतायला लागली की दूध सांडते. आईची ही अवस्था पाहून अखिलला फार वाईट वाटते. अखिलने खूप विचार करून प्लास्टिकची एक स्क्रूवाली नळी बनवली. तिच्या साह्याने दूध खाली न सांडता बरोबर कपात भरता येते. आपल्या मुलाने लावलेल्या या शोधामुळे आईला खूप आनंद झाला. काही कौटुंबिक मित्रांनी या उपकरणाचे पेटंट घेण्याचा सल्ला दिला. अमेरिकेतील एका व्यापारी संस्थेने हे पेटंट मंजूर केले. अशा रीतीने अत्यंत अल्प वयात अमेरिकेत अखिलला एक पेटंट मिळाले.

इंग्रजीत शब्द-वर्ग

'शब्द-वर्ग' या खेळाला इंग्रजीत 'स्क्रेबल' म्हणतात. इंग्रजी शिकणारे विद्यार्थी हा खेळ मोठ्या आवडीने खेळतात. यामुळे विद्यार्थ्यांची 'शब्द-संपदा' वाढते. आल्फ्रेड बट्टा नावाच्या एका शिल्पकाराने या खेळाला सुंदर रूप प्राप्त करून दिले. वयाच्या ९३ व्या वर्षी गेल्या ऐप्रिल मध्ये तो दिवंगत झाला. १९३० मधे त्याने हा खेळ नावारूपाला आणला. काही व्यापाऱ्यांना हा खेळ विकण्याचा त्याने प्रयत्न केला, पण कोणी ही तो खरेदी करीना. वीस वर्षांनी एका छोट्या व्यापारी संस्थेने हा खेळ प्रकाशित केला. मुलांना जेव्हा हा खेळ खूप आवडला तेव्हा पूर्वी नकार दिलेल्या संस्थेने तो खरेदी केला व खूप मोठ्या प्रमाणावर त्याचे प्रकाशन केले. त्याच मौलिक सूत्राचा उपयोग करून आता 'मॅग्नेटिक सेट' तयार करण्यात आले आहेत. त्यामुळे प्रवासात ही हा खेळ खेळता येतो. नंतर जगातील अनेक भाषात हा खेळ प्रकाशित झाला. कोट्यवधि संख्येने याची विक्री झाली.

विदूषक बुह-लूल

खलीफा हारून अलरशीदच्या दरबारात बुह-लूल नावाचा एक विदूषक होता. तो नुसता विदूषकच नव्हे तर मोठा ज्ञानी होता.

एकदा खलीफाने आपल्या विदूषकाला विचारले—"बुह-लूल, आपल्या बगदाद नगरीत किती मूर्ख आहेत हे तू सांगू शकशील?"

बुह-लूलने ताबडतोब उत्तर दिले-"हो, मला माहीत आहे बगदाद मध्ये किती मूर्ख आहेत?"

"ठीक आहे, जर तुला माहीत असेल तर त्यांची एक यादी कर. यादीत एक ही चूक असता कामा नये. समजले ना?" खलीफा म्हणाला.

खलीफाच्या या बोलण्यावर विदूषक गडगडून हसला. आणि म्हणाला-"बगदाद मधील ज्ञानी लोकांची यादी करणं हे याहून सोपं काम आहे. मूर्खांची नाही, मी ज्ञानी लोकांची सूची तयार करतो. त्या सूचीत जे नसतील ते सर्व मूर्ख समजा."

बुह-लूलला लग्नाचा अतिशय तिटकारा असे. हे पाहून खलीफाला फार वाईट वाटे. आपल्या गुलाम दासींपैकी एक सुरेख मुलगी पाहून खलीफाने जबरदस्तीने त्याचे लग्न लावून दिले. लग्नाच्या पहिल्या रात्री जेव्हा नवी नवरी विदूषकाजवळ येऊन बसली, तेव्हा तो ताडकन् उठला आणि 'अरे बाप रे, वाचवा, वाचवा' असे जोरजोराने ओरडू लागला आणि धावत राजमहालाकडे आला.

खलीफाने त्याला बोलवलं आणि अमळ रागावून म्हणाला—"मूर्खा, एका सुंदर पोरीशी तुझं लग्न लावून दिलं, अन् तू तिला सोडून आरडा-ओरडा करून धावत इकडे आलास! हा काय शहाणपणा आहे होय?"

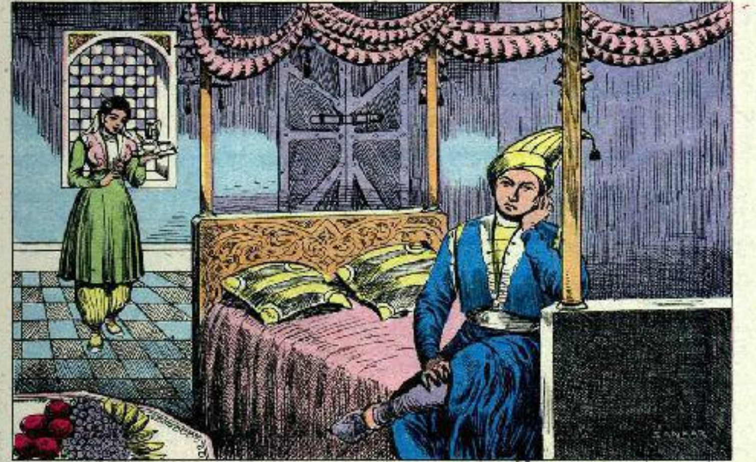
यावर विदूषक म्हणाला-"सरकार, माफ करा मला. माझी बायको सुंदर आहे यात मुळिच संशय नाही. पण ती जशी माझ्याजवळ येऊन बसली, तसे तिच्या हृदयातील बोल मला ऐकू येऊ लागले—"मला छान छान साड्या आणून द्या-मूल्यवान दागिने मला पाहिजेत." ते सगळं ऐकून मला फारच भीति वाटली. म्हणून मी धावत-पळत आपणाकडे आलो.

खलीफाला हे ऐकवून त्याच्याकडून पैसे मागण्याचा विचार विदूषकाच्या मनात मुळिच नव्हता. कारण एकदा खलीफाने सोन्याच्या एक हजार अशर्फ्या भेट म्हणून विदूषकाला दिल्या होत्या, त्या त्याने साफ नाकारल्या. दुसऱ्यांदा एकदा खलीफाने काही नजराणा दिला, तो ही त्याने स्वीकारला नव्हता.

खलीफाने त्याला विचारलं—"मी खुशीने तुला काही भेट म्हणून देतो आहे, तू ती स्वीकारीत का नाहीस?"

या प्रश्नाचे उत्तर म्हणून विदूषकाने आपल्या पायाचा तळवा खलीफाला दाखवला.

हे त्याचे दुस्साहस पाहून खलीफाचे सेवक त्याला मारायला धावले. खलीफाने त्यांना थांबवीत विचारले—"का?

(अरेबियातील एक गोष्ट)

माझ्याशी अशी गैर वागणूक का करीत आहेस?"

विदूषकाने सफाई दिली—"सरकार, मी काय म्हणतो तिकडे लक्ष द्या. आपणांपुढे हात पसरून आपल्या भेटींचा जर मी स्वीकार केला असता, तर आपल्याला पायाचा तळवा दाखविण्याचा अधिकार मला राहिला नसता! होय की नाही?"

एकदा खलीफा लढाईत विजयी होऊन परत येत होता. खलीफ बरोबर विदूषक बुह-लूल पण होता. एका पडावावर मध्य रात्री खलीफाला तहान लागली-"पाणी, पाणी" उसे ओरडणाऱ्या खलीफाला विदूषकाने पाणी आणून दिले.

विदूषक म्हणाला—"हे पाणी पिण्यापूर्वी आपण कृपा करून माझ्या एका प्रश्नाचं उत्तर द्यावं. यावेळी आपणास हे पाणी न मिळतं, तर या पाण्यासाठी काय मूल्यवान भेट आपण दिली असती?"

पाण्याचा पेला तोंडाला लावीत खलीफा उद्गारला—"माझं अर्धं राज्य देऊन टाकलं असतं!"

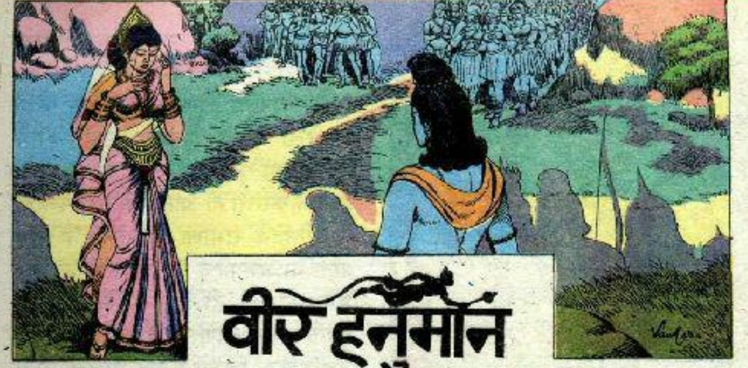
"सरकार, माझी आणखी एक शंका आहे. आपण जे पाणी प्यायलं त्यामूळे आपणास लघुशंकेला जायलाच लागणार. समजा, आपल्या पोटात गेलं हे पाणी आतच राहून गेलं, लघुशंकेद्वारा ते बाहेर न येऊं शकले तर ते बाहेर आणण्यासाठी आपण काय द्याल?" विदूषकाने पूच्छा केली.

खलीफाने उत्तर दिले—"जरूर पडली तर अर्धं राज्य देईन."

बुह-लूल म्हणाला—"म्हणजे याचा अर्थ असा की पाणी आणि मुत्र याची किंमत सारखीच! जर या दोन गोष्टी इतक्या बहुमूल्य असल्या, तर या राज्यासाठी लढाई करायची काय आवश्यकता आहे?"

खलीफाने लाजेने आपली मान खाली घातली.

राम सीतेशी इतक्या कठोरपणे बोलत होता की ऐकणाऱ्या सर्वांची हृदयं भय-कंपित झाली. सीतेने आपल्या आयुष्यात कधी असे कटु बोल ऐकले नव्हते. मान खाली घालून ती उभी होती. अपमानाच्या भाराखाली ती दबून गेली होती. इतक्या लोकांसमोर तिचा जो अपमान होत होता, त्यामुळे तिच्या डोळ्यात अश्रू तरळले.

आपले अश्रू पुसत शांत स्वरात ती म्हणाली-"आर्यपुत्र! आपण असे का बोलत आहात? आपणास वस्तुस्थिति माहीत नसल्याचे दिसते. तुमचा समज झालेला आहे, त्याप्रमाणे मी शीलभ्रष्ट झालेली नाही हे निश्चित जाणा.

नंतर ती लक्ष्मणाकडे वळून म्हणाली-"भावोजी, माझं दुःख दूर करण्याचा एकच उपाय मला दिसतो आहे, नि तो म्हणजे चिता! आता अग्निप्रवेशाशिवाय काही अन्य उपाय मला दिसत नाही."

सीतेच्या या बोलण्याने लक्ष्मणाचे मन हेलावले. दीनपणे त्याने रामाकडे पाहिले. सीतेची जर अग्नि-प्रवेश करण्याची इच्छा असेल तर आपली हरकत नसल्याचा भाव रामाच्या चेहऱ्यावर स्पष्ट दिसत होता. म्हणून सीतेच्या इच्छेची पूर्ति करणे आपला धर्म समजून लक्ष्मणाने

सीतेची अग्नि-परीक्षा

चिता रचण्याची व्यवस्था केली.

थोड्या वेळात चिता जळू लागली. नतमस्तक होऊन सीतेने रामाला प्रदक्षिणा घातली आणि ती चितेजवळ आली. हात जोडून प्रार्थना करीत ती म्हणाली-''हृदयात रामाशिवाय अन्य कोणाला स्थान नाही हे खरे असेल, तर अग्निदेवच आता माझे संरक्षण करील.'' आणि सीतेने चितेला प्रदक्षिणा घातली. तिने धगधगत्या अग्नीत प्रवेश केला.

तेथे उपस्थित असलेल्या सर्वांच्या हृदयात कालवा-कालव झाली. राम ही अश्रू ढाळीत सर्व पहात राहिला.

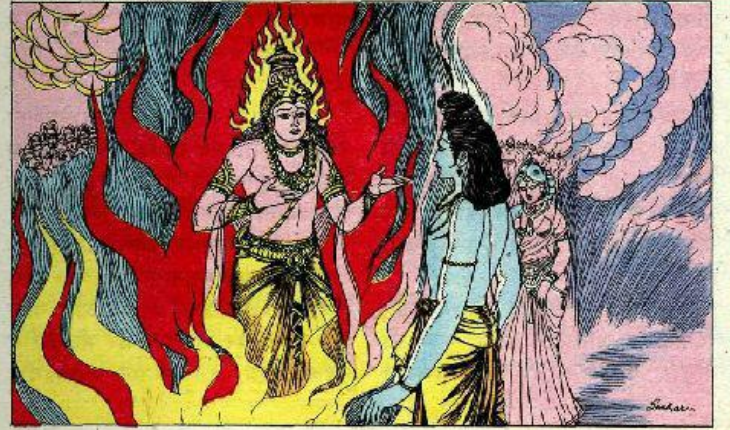
पाहता पाहता चिता शांत होऊ लागली. अग्निदेव मनुष्य रूपात प्रकट होऊन सीतेला चितेबाहेर घेऊन आले.

अलंकारांनी सुसज्जित, लाल साडी नेसलेली सीता पूर्ववत् उभी होती, केशकलाप जशाचा तसा होता. तिला अग्नीने कसला ही अपाय केलेला नव्हता.

अग्निदेव रामाला म्हणाले-"हे राम, आता या धर्मपत्नि सीतेचा स्वीकार कर. हिने कोणते ही पाप केलेले नाही. तुझ्याशिवाय कोणत्या ही अन्य पुरुषाचा विचार सुद्धा हिच्या मनात आलेला नाही. रावणाने हिला आपल्या अंत:पुरात ठेवले. रावणाबाबत हिने कधी ही विचारच केला नाही. आता या पवित्र सीतेचा स्वीकार कर आणि सुखाने जीवन जग."

अग्निदेवाच्या या वाणीने रामाला परम संतोष झाला. अशा पतिव्रता स्त्रीचा आपण अपमान केल्याबद्दल त्याला पश्चात्ताप झाला. त्याच्या डोळ्यातून अश्रू-धारा वाहू लागल्या. तो अग्निदेवाला म्हणाला-''सीतेने काही पाप केलेले नाही हे मी चांगले जाणतो. पण इतका दीर्घ काळ रावणाच्या महालात राहिलेल्या सीतेची परीक्षा न करताच जर मी तिचा स्वीकार केला असता तर लोकापवादास पात्र ठरलो असतो. दशरथाचा पुत्र राम अधर्मी आहे, कर्तव्य-च्युत आहे असे लांछन लोकांनी लावले असते. अशा कलंकापासून दूर राहण्यासाठी आणि सीतेचं पातिव्रत्य सिद्ध करण्यासाठी मी तिचा अग्निप्रवेश पहात राहिलो. आता तिन्ही लोकात सर्वांना समजले की सीता पतिव्रता आहे, निष्कलंक आहे, धर्मपरायण आहे. तिचे माझ्यावर किती प्रेम आहे हे मी चांगले जाणतो. म्हणून मी आपल्या आज्ञेचे पालन अवश्य करीन.''

त्यावेळी दिव्य विमानाने राजा दशरथ स्वर्गातून तेथे अवतीर्ण झाले. राम, लक्ष्मण नि सीता यांनी नम्रपणे त्यांना नमस्कार केला. दशरथाने आपल्या प्रिय पुत्र रामाला आलिंगन दिले आणि म्हणाले-''हे राम, तुझ्या वियोगामुळे स्वर्गातील सारे सुख, देवी-देवतांकडून होणारा सन्मान यांचा आनंद मी लुटू शकत नाही. शत्रूचा वध करून आपले वनवासाचे व्रत तू पूर्ण केलेस. तुझ्यासारखा कर्तव्य-परायण पुत्र मिळाल्याबद्दल कुणाला अभिमान वाटणार नाही? आज मला अत्यानंद होत आहे. कैकेयीने जेव्हा तुला वनवासासाठी पाठविण्याचा हट्ट केला, तेव्हा मला किती अपार दु:ख झालं हे तुला ठाऊक नाही. त्याची आठवण झाली की आज ही माझे मन कंपित होते. तुझ्या हातून रावणाचा वध करविण्यासाठीच देवतांनी तुझ्या राज्याभिषेकात विघ्ने आणली हे आता माझ्या लक्षात येतंय. वनवास संपवून तू

परत जाशील तेव्हा कौसल्येला फार आनंद होईल. परत गेल्यावर आपला राज्याभिषेक संपन्न कर. सुखाने राज्य-कारभार करीत आपल्या भावांना सुखी कर."

रामाने दशरथासमोर हाथ जोडले आणि म्हणाला-"मला वनवास दिल्याच्या अपराधाबद्दल मी कैकेयी व भरत यांचा त्याग करावा असे आपण सांगितले. आता आपण त्यांना क्षमा करावी."

दशरथाने रामाची विनंती मान्य केली. लक्ष्मणाला आलिंगन दिले. रामाची विविध प्रकारे सेवा करण्याबद्दल प्रशंसोद्‌गार काढले. ते सीतेला म्हणाले-"तुझा त्याग केल्याबद्दल रामावर रागवू नकोस." सर्वांना नमस्कार करून दशरथ स्वर्गाकडे निघाले.

यानंतर इन्द्र रामासमोर आले नि म्हणाले-"या वेळीं तू माझ्याकडून एकादा वर माग." रामाने वर मागितला-"माझ्यासाठी ज्या-ज्या वानरांनी प्राणत्याग केला, त्या सर्वांना पुन: जीवन-दान मिळावे." इंद्राने ही प्रार्थना मान्य केली. दुसऱ्याच क्षणी रणांगणवर जे वानर मरून पडले होते, ज्यांचे अवयव इकडे-तिकडे विखरून पडलेले होते, ते सर्व जिवंत होऊन उठले. असं वाटलं, जणू यांना काही झालंच नाही. आताच झोपेतून जागे झाले आहेत. वानरांना जिवंत झालेलं पाहून तेथे उपस्थित असलेल्या लोकांना मोठं आश्चर्य वाटलं.

रात्र संपत आली होती, विभीषणाने रामाच्या स्नानादि कार्यक्रमाची व्यवस्था केली. शुद्ध गरम पाणी, सुगंधी द्रव्ये, वस्त्रे व स्त्रियांना त्याने आपल्या बरोबर घेतले.

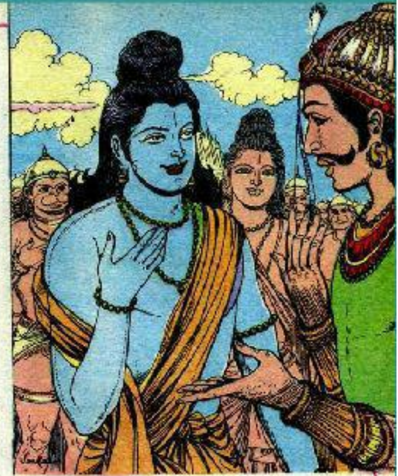
राम विभीषणाला म्हणाला-"सुग्रीव आदि वानरांना स्नानासाठी बोलव. मला लवकरच अयोध्येला जायचे आहे चौदा वर्षे संपल्यावर लगेचच जर मी दृष्टीस पडलो नाही, तर भरताने अग्निप्रवेश

करण्याची प्रतिज्ञा केलेली आहे. म्हणून आता माझ्या दृष्टीने स्नानादि कार्यक्रम महत्त्वाचे नाहीत."

विभीषण म्हणाला-"राम, एक दिवसात मी आपणास अयोध्येला घेऊन जाईन. आपण काळजी करू नये. रावणाने कुबेराचे पुष्पक विमान बळजबरीने इथे आणले आहे. आपणा तिघांचा मी यथोचित सत्कार करू इच्छितो, आपण त्याचा स्वीकार करावा एवढीच माझी प्रार्थना आहे."

"विभीषणा, युद्धात तू मला जे सहकार्य दिलंस, तोच माझा सर्वात मोठा सत्कार! मला भेटण्यासाठी चित्रकूटावर येत असलेल्या भरताला पहायला मी फार आतुर झालो आहे. माता कौसल्या, सुमित्रा, कैकेयी, गुरुदेव वसिष्ठ व प्रेमळ नगरवासियांचे दर्शन करण्याची आता माझी उत्कट इच्छा आहे. सर्वांना मला शक्य तितक्या लवकर भेटायचे आहे. तू ताबडतोब पुष्पक विमान मागवून घे. आता इथे एक क्षण ही घालविणे योग्य होणार नाही. मला लवकरच इथून जाण्याची अनुमति दे." रामाने आपली योजना सांगितली.

विभीषणाने ताबडतोब पुष्पक विमान आणले. फुलांनीं सुशोभित केलेले ते विमान रामाला दाखवीत विभीषणाने

प्रश्न केला-"आता आणखी काय आज्ञा आहे, रामा?"

"वानरांनी मला जी मदत केली, तिचे शब्दांनी वर्णन करता येणार नाही. त्यांना वस्त्रे व अलंकार देऊन त्यांचा सत्कार कर. जी लंकानगरी कधी देवतांच्या अधीन झाली नाही, ती या वानरांनी माझ्या ताब्यात आणून देण्याचे महत्कार्य केले. त्यांच्या अविश्रान्त श्रमाचे फळ त्यांना मिळालेच पाहिजे. तू आपली कृतज्ञता त्यांना दाखवलीस तर ते सर्व धन्य होतील." राम विभीषणाला म्हणाला.

विभीषणाने वानरांची सेवा-सुश्रूषा केली, त्यांचा सत्कार करून रामाची

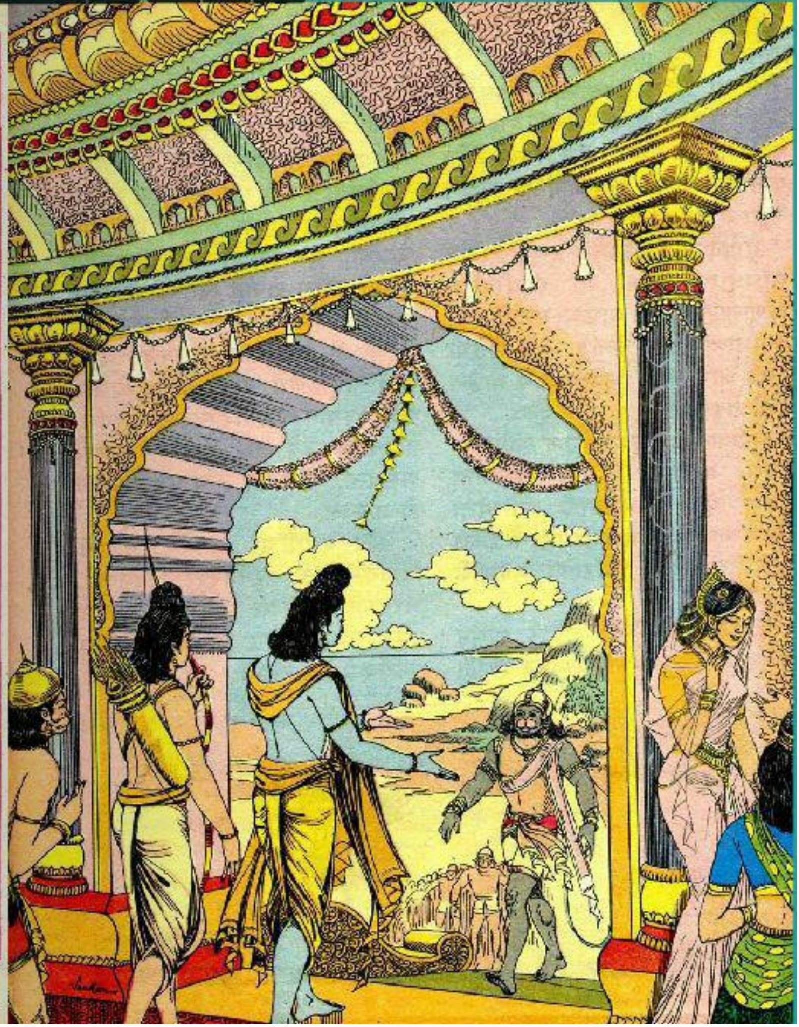

इच्छा पूर्ण केली. यानंतर राम सीते सह पुष्पक विमानावर आरूढ झाले. मागे लक्ष्मण होताच. वानर, सुग्रीव, विभीषण या सर्वांना राम म्हणाला-"तुम्हा सर्वांच्या सहकार्याने मला कार्य-सिद्धि प्राप्त झाली. आता तुम्हाला जिथे जायचे असेल, तिथे जायला मी परवानगी देतो. सुग्रीवा, एक बंधु आणि मित्र बनून तू मला सर्वतोपरि साहय केलेस. आता आपल्या सेनेसह तू किष्किंधेला जाऊन सुखाने रहा. विभीषणा, मी तुला लंकेचं राज्य दिलं आहे, एकाद्या आदर्श राजाप्रमाणे राज्य-कारभार कर. असं केलंस तर देव ही तुझ्या वाटे जाणार नाहीत. आपण सर्वांनी अनुमति दिलीत तर मी आता अयोध्येला जातो."

सुग्रीव नि अन्य वानर, तसेच विभीषण वगैरे रामाला म्हणाले-"आमची पण अयोध्येला येण्याची इच्छा आहे. आम्हाला ही आपल्या बरोबर घेऊन चला ना. आम्ही नगरवासियांना कोणत्या ही प्रकारे त्रास देणार नाही. आपला राज्याभिषेक पाहून, माता कौसल्येला प्रणाम करून मग आम्ही परत येऊं."

"तुम्हा सर्वांची माझ्या बरोबर यायची इच्छा असेल तर ती आनंदाचीच गोष्ट आहे. सुग्रीव, आपल्या वानरबांधवांसह पुष्पक विमानात ये. विभीषणा, तू ही आपल्या मंत्र्यांसह चल माझ्या बरोबर." रामाने अनुमति दिली.

वानरांसह सुग्रीव व मंत्र्यांसह विभीषण विमानावर चढताच पुष्पक विमानाने आकाशात उड्डाण केले. विमान वायु-वेगाने आकाशात उडू लागले. रामाने सीतेला त्रिकूट पर्वतावरील लंका-नगरी दाखवली, रक्ताने माखलेली युद्ध-भूमि दाखवली. जिथे रावणाचा वध केला ती जागा पण दाखवली. कुंभकर्णाला जिथे मारलं ते स्थान, समुद्र आणि सेतु दाखविला. विभीषण सर्वप्रथम जेथे रामाकडे आला तो प्रदेश दाखवला. किष्किंधा-नगर आणि वालीचा जेथे वध

केला ते स्थान दाखवले.

तेव्हा सीता रामाला म्हणाली- "अयोध्येत प्रवेश करण्यापूर्वी सुग्रीवाची पत्नी तारा व तेथील अन्य स्त्रिया आणि वानर-प्रमुखांच्या बायकांना ही आपण आपल्या बरोबर घेऊ या.

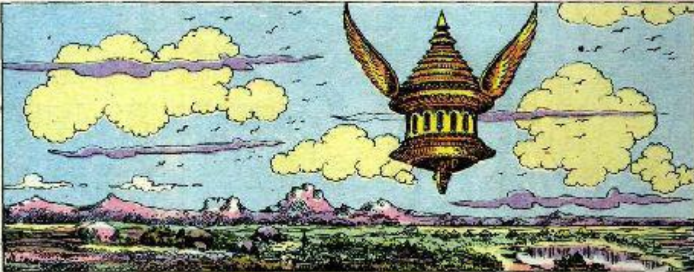
रामाने किष्किंधेजवळ पुष्पक विमान थांबवलं आणि तो सुग्रीवाला म्हणाला-"तुमच्या बायका-मंडळींना ही अयोध्येला घेऊन चलावं अशी सीतेची इच्छा आहे. तुम्ही आपल्या घरी जाऊन तशी खबर द्या."

सुग्रीवाने ताराजवळ येऊन सांगितलं- "तुला आणि अन्य वानर-स्त्रियांना राज्याभिषेक पाहण्यासाठी अयोध्येला घेऊन जाण्याची राम व सीता यांची इच्छा आहे. तेव्हा तुम्ही ताबडतोब निघायची तयारी करा."

ताराने आपले सर्व दागिने घालून शृंगार केला व अन्य वानरांच्या बायकांना सुचवले-"चला, आपण अयोध्या नगरीच्या दर्शनासाठी जाऊ या."

अन्य वानर-स्त्रियांनी ही आपापले अलंकार परिधान केले. सीतेला पाहण्यासाठी त्या सर्व उतावीळ झाल्या होत्या. तारा बरोबर त्या ही विमानात चढल्या. आता विमान पुन्हा आकाशात उडाले. तेव्हा रामाने सीतेला ऋष्यमूक पर्वत दाखवला. प्रथम तो सुग्रीवाला जेथे भेटला ती जागा पण दाखवली. सीता हरवल्यावर जेथे बसून आपण विलाप केला ते स्थान ही रामाने सीतेला दाखवले. कबंधाचा जेथे वध केला तो प्रदेश दाखवला. यांशिवाय अन्य प्रमुख प्रदेश ही दाखवले.

अत्रि महर्षींचा आश्रम, गुहाचे निवास-स्थान, शृंगवेरपुर, चित्रकूट, भरद्वाज मुनींचा आश्रम आदि प्रदेशांवरून उडत विमान अयोध्या नगरीकडे येऊ लागले.

एक हजार एकशे सोळा!

अनुराधा लहान असतानाच तिची आई वारली. वडिलांनी दुसरं लग्न केलं. सोळाव्या वर्षापर्यंत अनुराधा आपल्या आजीकडेच वाढली. सावत्र आई दुर्गा मोठी भांडखोर चांडाळीण होती.

एके दिवशी नवरा जेवायला बसला तेव्हा दुर्गा म्हणाली- "आता आपल्या लाडक्या लेकीला घरी घेऊन या. चार-पाच वर्ष इथं ठेवून मग लग्न करून टाकू."

दुर्गाचा नवरा होता बाईलवेडा. बायको करील ती पूर्व! काही वाद-विवाद न करता तो अनुराधाला आपल्या घरी घेऊन आला.

दुर्गाचा एक भाऊ शहरात रहात होता. त्याचा एक दोस्त होता राजू. काही हुंडा द्यायला न लागता राजू अनुराधाशी लग्न करील असं दुर्गाने नवऱ्याला समजावून सांगितलं.

लग्नापूर्वी राजूने सांगितले की त्याला शहरात चांगली नोकरी आहे. लग्न करून शहरात आल्यावर एक आठवड्या भरातच अनुराधाला कळून चुकलं आपल्या नवऱ्याच्या नोकरी बाबत!

अनुराधाने परोपरीने आपल्या नवऱ्याला सांगून पाहिलं-"चोऱ्या करून मिळणाऱ्या पैशांनी कधी सुख-शांति मिळणार नाही."

बायकोच्या या उपदेशाची टिंगल करीत राजू म्हणायचा-"जीवनाची कला न जाणणारे काबाड-कष्ट उपसतात. तुझ्या सांगण्याप्रमाणे मेहनत करायला मी काही मूर्ख नाही!"

अनुराधा शहरात आल्याला सहा

रामदास आठवले

महिने झाले. एकदा आजीकडून निरोप आला की नातीला शेवटचं एकदा भेटण्याची तिची इच्छा आहे. एक भाड्याची गाडी ठरवून ती लगेच आजीकडे गेली. आजीची तब्येत फारच खालावलेली तिने पाहिली.

अनुराधाकडून तिचा नवरा कसा आहे हे जेव्हा आजीला समजलं, तेव्हा तिला खूप वाईट वाटलं. दुःखी कष्टी म्हातारी म्हणाली-"बेटा, आता काय करता येणार? जे झालं, ते झालं!" असं म्हणत म्हातारीने उशीखालून एक पिशवी काढली नि म्हणाली- "भेटीदाखल एक हजार एकशे सोळा रुपये दान शुभ असतं असं म्हणतात. इतकी रक्कम या पिशवीत आहे. आपल्या नवऱ्याला सांग या रकमेचा उपयोग करून काही व्यापार कर." असं सांगत म्हातारीने पिशवी अनुराधेच्या हाती दिली नि राम म्हटला.

अनुराधा पैशांची पिशवी नवऱ्याच्या हाती देत म्हणाली-"आपल्याला आशीर्वाद देऊन आजीने हे एक हजार एकशे सोळा रुपये तुम्हाला दिले आहेत. या पैशातून आपण काही व्यापार करावा."

राजू खदखदा हसून म्हणाला-"ही रक्कम घेऊन संध्याकाळी हा जातो, नि रात्री पर्यंत दहा हजार मिळवून आणतो."

त्याच दिवशी संध्याकाळी पैशांची पिशवी आपल्या खिशात घालून राजू दाराबाहेर पडला. एवढ्यात एक घोडा-गाडी येऊन दाराशी थांबली.

आतल्या माणसाने तोंड बाहेर काढून राजूला विचारले-"देवीच्या देवळाकडे जायचा रस्ता कोणता?"

राजूने माहिती दिली-"त्यासाठी आपल्याला बरंच दूर जावं लागेल. चला, मीच घेऊन जातो तुम्हाला."

राजू गाडीत बसला. देवळापाशी आल्यावर तो माणूस गाडीतून खाली उतरला. राजूचे आभार मानून लगबगीने आत निघून गेला.

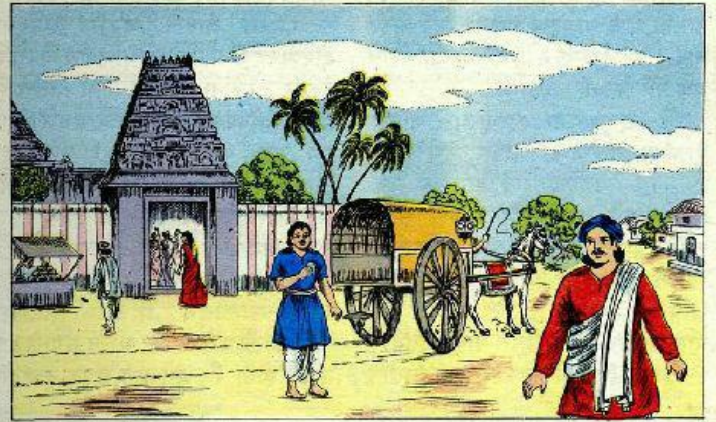
राजू जेव्हा आरामात गाडीतून उतरत होता, तेव्हा गाडीत त्याला एक पत्र दिसलं. नीलकंठ नावाच्या माणसाने आपली बायको भानुमतीला लिहिलेलं ते पत्र होतं.

पत्रात लिहिलं होतं-"मी कामासाठी शहरात जातो आहे. पंचवीस हजार रुपयांचा जो हार खरेदी केला, तो तुला पसंत नाही. तो मोडून दुसरा हार बनविण्याची तुझी इच्छा आहे. आता तू देवीच्या मंदिरात असणार हे मला माहीत आहे. म्हणून एका माणसाबरोबर हे पत्र पाठवीत आहे. त्याच्या हस्ते हार पाठवून दे. शहरात जाऊन दुसरा हार बनवून आणीन."

हे पत्र वाचून राजूला अत्यानंद झाला. त्याला वाटलं आता आपलं भाग्य उजळलं! जरा ही विलंब न करता तो देवीच्या देवळात गेला.

पंचवीस वर्षे वयाची एक बाई एका बाजूला बसली होती. राजूने विचारले-"आपलंच नाव भानुमति का?"

तिने होकारार्थी मान हलवली. राजूने पत्र तिच्या हाती दिले. पत्र वाचून ती म्हणाली-"मी आताच तो हार पार्वतीला दिला. आपल्या मुलीच्या लग्नासाठी पंधराशे रुपये तिने माझ्यापाशी मागितले. पण माझ्याजवळ एवढी रक्कम नव्हती. तिने विनंती केली की मी जर आपला हार तिला दिला तर तो गहाण

ठेवून ती पैसे मिळवील."

आलेली सुवर्ण-संधि पाहता पाहता हातची गेली याबद्दल राजूला फार वाईट वाटलं. पण दुसऱ्याच क्षणी त्यांच्या मनात एक नवी आशा पालवली.

तो भानुमतीला म्हणाला-"मालक पुन्हा शहरात केव्हा जातील कोण जाणे? हे काम आताच पूर्ण झालेलं बरं. माझ्यापाशी एक हजार एकशे सोळा रुपये आहेत. तुम्ही ज्या पार्वतीबद्दल म्हणत आहात तिला ही रक्कम देऊन आपला हार घेऊन या. मी नीलकंठजींकडून माझे पैसे मागून घेईन."

राजूने दिलेली पिशवी भानुमतीने घेतली नि म्हणाली-"पार्वतीचं घर इथंच देवळामागे आहे. ही रक्कम तिला पुरेशी आहे की नाही-आता विचारून येते." तीन-चार मिनिटातच भानुमति हार परत घेऊन आली. राजूला म्हणाली-"मालकांना सांग की हार अगदी शोभासारखा झाला पाहिजे. असं होऊ नये की पुन्हा काही चूक व्हावी, अन् पुन्हा हार नव्याने करायला लागावा."

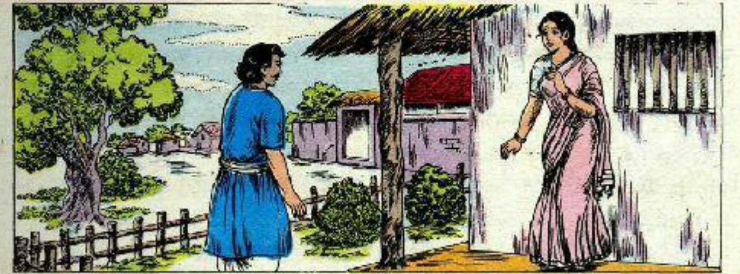
राजू आपल्या बुद्धिमत्तेवर बेहद्द खुश होता. तो परमानंदच्या दुकानी गेला. आपला चोरीचा माल विकण्यासाठी बहुधा तो इथंच येत असे. राजूकडे पहात म्हणाला-"वा राजू, नकली सोन्याचा हार देऊन मला धोका देऊ पहातोस?" असं म्हणून त्याने हार जमिनीवर टाकून दिला.

राजूला वाटलं जशी आपल्या डोक्यावर वीज कोसळली. त्याने कित्येक हुशार लोकांना आपली कला दाखवली होती. अनेकांना त्याने पालथे पाडले होते. पण आज दुसऱ्या कोणी त्याला धडा शिकवला होता. या पराभवाने त्याचा थरकाप झाला. त्याच्यापुढे प्रश्न होता आता बायकोला कसं तोंड दाखवावं?

निराश राजू संध्याकाळपर्यंत गल्ली-बोळातून हिंडत राहिला. संध्याकाळी घरी आला. घरात सगळीकडे अंधार होता, नि अनुराधा घरात नव्हती. घरात प्रवेश करून त्याने दिवा लावला, तेव्हा टेबलावर अनुराधाने लिहिलेले पत्र सापडले.

पत्रात लिहिलं होतं-"माझी मैत्रीण भानुमति आणि तिचे पति नीलकंठ यांना माझ्याकडून आपणाबाबत सर्व गोष्टी समजल्या. आपला स्वभाव, आपल्या सवयी आणि आपला धंदा जाणून आपल्याला एक धडा शिकवण्याचा त्यांनी निश्चय केला. आणि धडा असा जो जन्मभर आपल्या स्मरणात राहील. हे सर्व नाटक त्यांनी रचलं. चोर व धोकेबाज माणसाची बायको म्हणवून घेण्यापेक्षा मरण बरं! मृत्यु-समयी माझ्या आजीने जे एक हजार एकशे सोळा रुपये दिले, त्यामुळे माझी हिंमत वाढली. या रकमेतून दोन गायी खरेदी करून दुधाचा व्यवसाय केला तर सन्मानपूर्वक जीवन जगेन. म्हणून मी आपल्या घारी जाण्याचा निर्णय घेतला आहे. अजून ही उशीर झालेला नाही. आपण आपल्या वृत्तीत बदल करा, चोरीचा धंदा सोडून द्या. आपल्या बुद्धीचा सदुपयोग करा. 'मी सन्मार्गावर जाऊ शकेन, परिश्रम करू शकेन' असा आत्मविश्वास असला तर उद्या सूर्यास्तापर्यंत गावाकडे या."

पत्र वाचून राजूच्या डोळ्यांवरील झापड नाहीशी झाली. ज्या बुद्धिमत्तेच्या जोरावर तो गर्व करीत होता, ते सर्व खोटं होतं. अनुराधेसारखी बायको मिळाल्यावर ही त्याने आपणात काही सुधार न करता तिच्यावर अन्यायच केला. म्हातारीने दिलेली रक्कम प्रामाणिकपणे केलेल्या मेहनतीची कमाई होती; तिने राजूला योग्य मार्गावर आणले. दुसऱ्या दिवशी सूर्योदया पूर्वीच राजू नम्रपणे अनुराधाच्या दरवाजावर जाऊन उभा राहिला. आपल्या नवऱ्याचे स्वागत करताना अनुराधाला ही खूप आनंद वाटला.

ईर्ष्या

एका गावात बलभद्र नावाचा एक गरीब शेतकरी रहात असे. त्याला बरीच मुलं-बाळ होती. बलभद्र रोज जंगलात जाई नि लाकडं तोडून आणी. ती विकून जे थोडे-फार पैसे मिळत, त्यातून मुलांना कंजी पाजी आणि नवरा-बायको पण पीत. बलभद्र खूप काम करी, कष्ट उपसे, तरी पण परिवारातील सर्वांचं पोट भरणं त्याला कठिण होई.

एक दिवशी भल्या पहाटे बलभद्रने कुऱ्हाड खांद्यावर टाकली नि जंगलात जायला निघाला. रस्त्यात भुर-भुर पाऊस सुरू झाला. जंगलात पोचेपर्यंत मुसळधार पाऊस सुरू झाला. इतक्यात त्याला जंगलात एक ओसाड धर्मशाला दिसली. तो धावत-पळत तेथे गेला नि आडोशाला उभा राहिला. पाऊस थांबायची तो आता वाट पाहू लागला.

पण पाऊस थांबायचे नाव घेई ना! त्याने विचार केला-"वाळकी लाकडं पावसात सर्व भिजून गेली असणार. ओली लाकडं कोण खरीदणार? आज मुलांच्या नशिबात कंजी सुद्धा नाही." निराशेने बलभद्र धर्मशाळेत इकडे-तिकडे पाहू लागला. एका बाजूला त्याला एक लाकडी मूर्ति दिसली. ती पाहून त्याला थोडी आशा निर्माण झाली. जवळ जाऊन पाहिलं तर ती एक देवीची मूर्ति होती.

बलभद्र विचार करू लागला-"मूर्ति देवीची असो वा देवाची लाकडाचीच तर आहे ना! हीच मूर्ति फोडून घेऊन गेलो, तर चार पैसे मिळतील. बायको नि मुलांना गरम-गरम कंजी तरी पाजता येईल."

(२५ वर्षांपूर्वी चांदोबात प्रकाशित झालेली गोष्ट)

बलभद्राने कुऱ्हाड उचलली आणि मूर्तीचे तुकडे करणार, एवढ्यात मूर्तीतून शब्द बाहेर पडले-"थांब, थांब अे दुष्टा, माझं डोकं फोडणार? मला तू काय समजला आहेस?"

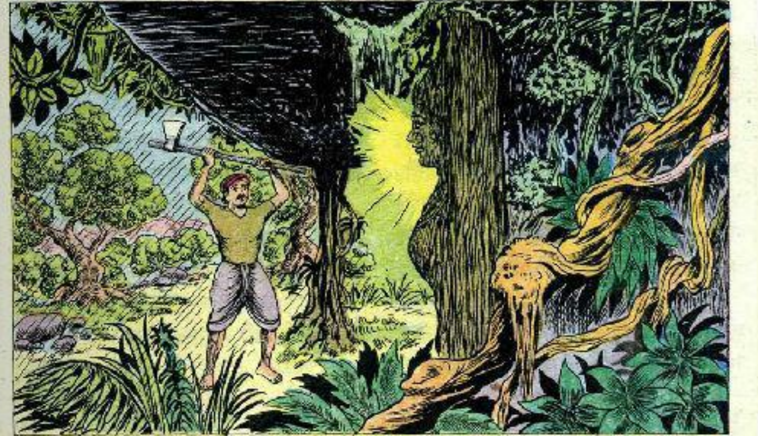
बलभद्राने ताबडतोब कुऱ्हाड खाली टाकली नि मूर्तीला प्रणाम करून म्हणाला-"माते, मला क्षमा कर. मी लाकडं तोडायला आलो नि पाऊस सुरू झाला. बस, आज आता माझ्या मुलांना भुकेलंच रहायला लागणार."

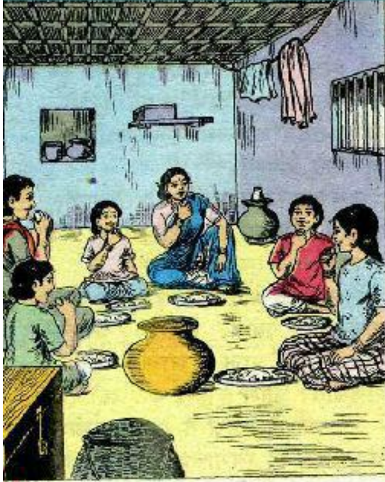
मूर्ति म्हणाली–"अरे, तुझं दारिद्य मी समजते. मी तुझ्यावर रागावले नाही. तुला सुखी बनविण्याचा उपाय माझ्याजवळ आहे. तू घरी जाताना एक नवं भांडं घेऊन जा. माझं स्मरण करून ते चुलीवर ठेव. चुलीवर भांडं ठेवताच, तुझ्या कुटुंबाला पाहिजे तेवढं शिजलेलं अन्न तुला मिळेल. जा आता आपल्या घरी!"

बलभद्राने कुऱ्हाड फेकून दिली. मूर्तीला साष्टांग नमस्कार केला. पावसाची पर्वा न करता तो घराकडे निघाला.

रिक्त हस्ते आलेल्या बलभद्रकडे पाहून आश्चर्य प्रकट करीत बायको म्हणाली–"आज लाकडं नाही आणलीत? आणि कुऱ्हाड कुठे आहे?"

जंगलात जे घडलं ते सारं बायकोला सांगून बलभद्र म्हणाला-"आता लाकडं नि कुऱ्हाड यांची काही जरूर नाही. देवीची कृपा-दृष्टि आपल्यावर आहे.

बलभद्राची बायको एक नवं भांडं घेऊन आली. त्याच्यावर झाकण ठेवलं. भांडं चुलीवर ठेवलं नि उतरवलं. झाकण उघडून पाहिलं तर ते खाद्य-पदार्थांनी भरलेलं होतं. भरपूर जेवल्यानंतर त्यांना छान झोप लागली.

आता बलभद्रच्या परिवाराला खाण्या-पिण्याची चिंता राहिली नाही. रोज त्यांना स्वादिष्ट भोजन मिळू लागले. ते स्वतः पोटभरं खातच, आपल्या आसपासच्या लोकांना ही बोलवू लागले.

बलभद्रच्या घराजवळच दुसरं एक घर होतं. त्या घराच्या मालकिणीचं नाव मंदोदरी. तिने पाहिले की जो बलभद्रचा परिवार केवल कंजी पिऊन रहायचा, आज हे लोक स्वादिष्ट भोजन करीत आहेत. तिच्या मनात विचार आला–"असं स्वादिष्ट भोजन तर आम्हा पैसेवाल्यांना ही मिळत नाही. ही कर्म-दरिद्री माणसं रोज पक्वान्नं कशी बनवूं शकतात? एकाएकी हे लोक इतके संपन्न कसे झाले? काय बरं घडलं असावं?"

बलभद्रच्या लहान मुलाला बोलवून मंदोदरीने विचारले–"अरे छोटू, तुझा बाप जंगलात जाऊन लाकडे तर आणीत नाही. मग पक्वान्ने तुझी आई कशी बरं बनवू शकते?"

बलभद्रच्या छोट्या मुलाने मंदोदरीला सगळं रहस्य सांगून टाकलं. तो म्हणाला–"जंगलातल्या देवीने आमच्यावर कृपा केली आहे. आम्हाला जे पाहिजे ते सर्व ती या भांड्यातून आम्हाला देते. आमची आई अन्न शिजवीत नाही, नि बाबा बाजारातून काही आणीत नाहीत." छोटूने जंगलात जे घडलं ते सर्व मंदोदरीला सांगून टाकले.

हे सर्व ऐकून मंदोदरीच्या मनात तीव्र ईर्ष्या जागृत झाली. तिने आपल्या डोक्याला एक पट्टी बांधली आणि कोपऱ्यात कण्हत बसली. घरातलं काही काम केलं नाही, की स्वयंपाक केला नाही. मुलं जवळ आली नि खायला मागू लागली. शिव्या देऊन तिने मुलांना हाकलून लावले.

दुपारच्या वेळी नवरा घरी आला. त्याने पाहिलं आज बायकोने चूलच पेटवली नाही. मंदोदरीला विचारलं–"का ग, आज झालंय तरी काय तुला? तब्येत बरी नाही का?"

ईर्ष्येच्या आगीत होरपळलेली मंदोदरी म्हणाली- "चूल सुद्धा न पेटवता मेवे-मिठाया लोकांना मिळताहेत! आणि मीच एक अशी, मेहनत-काबाडकष्ट करून काही फायदा नाही."

मंदोदरीकडून सगळं काही ऐकून झाल्यावर नवऱ्याने विचारले–"बरं, मी आता काय करूं?"

"मला काय विचारताय? कुऱ्हाड घेऊन जंगलात जा. देवीवर कुऱ्हाड उगारून चांगली धमकावणी द्या तिला. तिच्याकडून भांड्याचं वरदान मिळवा. तुम्ही हे काम केलं नाहीत, तर मी नाही स्वयंपाक करीत बसणार! समजलं?"

"असं रागाच्या भरात देवीचं का डोकं फोडायचं?" नवऱ्याने विचारले.

"तुम्हाला तर थोडी सुद्धा अक्कल नाही. प्रार्थना करून जी देवी वरदान देत नाही, तिला शिक्षा करून आपण वरदान मिळवलं पाहिजे." मंदोदरीने नवऱ्याला समजावलं.

बायकोचं म्हणणं ऐकलं नाही तर आपलं जीवन खडतर होणार हे नवऱ्याच्या लक्षात आलं. त्याने कुऱ्हाड खांद्यावर टाकली नि जंगलाच्या वाटेने चालू लागला. जरा शोधल्यावर त्याला ती धर्मशाळा नि तेथील लाकडाची देवीची मूर्ति सापडली. मूर्ति दिसताच नवऱ्याने आपली कुऱ्हाड देवीवर उगारली.

दुसऱ्याच क्षणी धरणी-कंप झाला. वीज चमकली आणि त्याबरोबरच मंदोदरीच्या नवऱ्याची दृष्टि नाहीशी झाली. तो आंधळा झाला. त्याला काही दिसेनासं झालं. कुणी तरी आपल्याला लाथ मारलीय असा त्याला भास झाला.

तो खाली पडला. त्या स्थितीत त्याला एक भयंकर स्वर ऐकू आला.

"दुष्टा, माझं डोकं फोडायला निघालास? मला कोण समजलास तू?"

मंदोदरीचा नवरा खूप घाबरला. त्याच्या शरीराचे सर्व अवयव ढिले पडले. तो रागाने लाल झाला. दीन होऊन देवीला म्हणाला-"क्षमा कर माते. मी असा घोर अपराध केला आहे, की काही ही शिक्षा केलीस तरी ती कमीच होईल. पण मला हे समजत नाही—बलभद्र तुझ्याशी असाच वागला, तेव्हा तू त्याच्यावर कृपा केलीस. मग माझ्यावरच तुझा असा राग का बरे?"

"बलभद्र जन्म-दरिद्री आहे. तू काही गरीब नाहीस. तुला कशासाठी क्षमा करू सांग बरं?" देवीने विचारले.

"तो गरीब असला, तर मी अडाणी आहे. माते, मला क्षमा कर." असे म्हणत त्याने देवीला साष्टांग नमस्कार केला नि गयावया करून रडू लागला.

देवी म्हणाली—"एका अटी वर मी तुला क्षमा करीन. बलभद्रच्या भांड्यात सर्व पक्वान्नं येतील असं वरदान तर मी त्याला दिलं, पण तुपाची व्यवस्था करायला मी विसरले. बिचारे तुपावाचूनच सर्व पक्वान्नं खातात! तू रोज त्यांच्या घरी जायचं नि एक शेर तूप त्यांना द्यायचं. आहे कबूल?"

"जशी तुझी इच्छा. तुझ्या आज्ञेप्रमाणे मी करीन. पण माझ्या अपराधाबद्दल क्षमा करणार नं?" मंदोदरीच्या नवऱ्याने देवीला विचारले. आता त्याचं सगळं दुःख संपलं. घरी येऊन त्याने बायकोला सर्व वृत्तांत कथन केला, आणि म्हणाला—"कुणी तरी किती बरोबर सांगितलंय—'स्त्री बुद्धि प्रलयांतका!' आता रोज बलभद्रकडे एक शेर तूप पाठवीत जा."

ती बिचारी काय करणार? नवऱ्याने सांगितल्याप्रमाणे रोज बलभद्रकडे एक शेर तूप पाठवू लागली.

बहुरूपा वसुंधरा

सोन्याची झाडे

"एक हजार रुपये द्या आणि एक सागवानाचा वृक्ष लावा. वीस वर्षे त्याची देखरेख करून त्याचा पूर्ण विकास करण्याची जबाबदारी आमची. वीस वर्षांनी आपणास शंभर पट म्हणजे एक लाख रुपये मिळतील." असल्या जाहिराती अलीकडे आपण खूपच वाचतो. याचा अर्थ असा की सागवान लाकडाची किंमत सोन्यासारखी आहे. एवढंच नव्हे थायलंडचे दोन संशोधक सागवानाला सोनंच समजतात. 'न्यूट्रान एक्टिवेशन' नामक तंत्राचा उपयोग करून जेव्हा सागवान वृक्ष त्यांनी करवतीने कापले तेव्हा त्याच्या भुश्श्यात त्यांना सोन्याचे कण सापडले. अशा प्रकारच्या वृक्षांना त्यांनी नाव दिलं-'साक नांग'. थाय भाषेत सागवानाला म्हणतात 'साक', 'नांग' म्हणजे सोनं. दक्षिण भारतात काही लोक सोन्याला 'तंगम्' म्हणतात.

झाडांवरील वलये

हल्ली निरनिराळ्या प्रकारच्या संस्था स्थापन होत आहेत. पण आपण अशा एखाद्या संस्थेबद्दल ऐकलं आहे का, जिचे सभासद केवळ वृक्षच होऊ शकतात? उत्तर प्रदेशात 'इलाइट मदर ट्रीज' नावाच्या एका संस्थेची स्थापना केली आहे. लिंब, बाभूळ, जांभूळ, देवदार, शीशम, चिंच यांच्या विविध जातींचे ३५०० वृक्ष या संस्थेचे सभासद आहेत. जे वृक्ष या संस्थेचे सभासद आहेत, त्यांना उत्कृष्ठ बी निर्माण करता यावे. सभासदत्व पाहिजे असेल तर मुळात तो वृक्ष सुदृढ असला पाहिजे, त्याचा बुंधा सरळ असला पाहिजे, फांद्या डेरेदार असल्या पाहिजेत, पाने घनदाट असली पाहिजेत. अशा वृक्षांना 'मदर ट्रीज' म्हणतात. सभासद झालेल्या प्रत्येक झाडाच्या बुंध्यावर एक पिवळे वलय अंकित केले जाते. नंतर त्यांच्या बीजांचे अंकुर उत्पन्न करण्यात येतात. त्यांना 'इलाइट मदर्स' संबोधले जाते. अशा वृक्षांच्या भोवती दोन वलये अंकित केली जातात. नंतर यांची बीजे अन्यत्र पाठविण्यात येतात. हे बियाणे शक्तिशाली आहे, यातून फुटणारे अंकुर सुदृढ आहेत असे दिसून आल्यावर या वृक्षांभोवती तिसरे पिवळे वलय अंकित करण्यात येते.

उंच वृक्ष

कॅलिफोर्नियातील हंबोल्ट स्टेट पार्क येथे असलेला लाल चंदन वृक्ष ११३ मीटर उंचीचा आहे. जगातील सर्व वृक्षात हाच सर्वात उंच आहे असे म्हणतात. याचं नाव ठेवलंय 'ह्यारी कोल'. १४९९ मधे सापडलेल्या या वृक्षाच्या बुंध्यावरील वलये पाहता असे वाटते की हा तीन हजार वर्षांचा असावा. ऑस्ट्रेलियातील व्हिक्टोरियामधील निलगिरीचा वृक्ष सर्वात उंच मानला जात असे. पण असे म्हणतात की तेथेच एक दुसरा निलगिरीचा वृक्ष आहे, त्याची उंची आहे १४३ मीटर!